

10,327

ՉԵՌԱԳՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆԳՈՎ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ԾՐԱԳՐԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

9(47.925)

Z-24

ՀԻՍՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎՈՐԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

A P M

3-4364a

31 AUG 2007

ՁԵՆՈՒԳՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ

9(47-925)

Z-24

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ

ԾՐԱԳՐԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

15879

Թուլլատրվում է ոգտադործելու,
վորպես նախագիծ Հայկ. ԽՍՀ-ի
Լուսժողկոմատի Բուհերի Կար-
չության կողմից

270-87

Կազմեց Հ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Պատ. խմբագիր՝ Ս. ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Տեխ. խմբ. Խ. ԽԱՉՍՏԻՅԱՆ
Սրբագրիչ՝ Կ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Գրավիտի լիազար՝ Տ—9567 Պատվեր № 147, Տիրած 1500
Հանձնված է արտադրության 27 ապրիլի 1938 թ.
Ստորագրված է տպագրելու 7 մայիսի 1938 թ.

Ոստեղիչների Վորակավորման Ինտիտուտի տպագրության
Յերեվան, Մաքբոի փողոց № 17

ՀԻՆ ԳԱՐ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ընկերներ Ստալինի, Կիրովի, Ժդանովի ղեկավարությամբ պատմության հարցերի մասին: Հայ ժողովրդի պատմության ֆալսիֆիկացիայի՝ սպեցիֆիկյան, բուրժուական նացիոնալիստական պատմագրության քննադատությունն ու հայ ժողովրդի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում մեր առաջ դրված խնդիրները:

Սկզբնաղբյուրները—մատենագրություն (հին հունական, ասորական, լատինական, հայկական, արաբական, վրացական և այլն), արձանագրություններ (սեպագիր, վիմագիր), նյութական կուլտուրայի մնացորդներ, ազգագրություն, լեզվաբանություն: Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը և կապը հարևան յերկրների հետ:

Ա. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱԲՆԻԿՆԵՐԸ

Հայաստանի հնագույն բնակիչները՝ սուրարիներ, խաբի մետոնիներ և նայիրցիներ (չուրջ 3000—900 թ.թ. մեր տարեգրությունից առաջ): Սրանց՝ բնակավայրերը, զբաղմունքը, հասարակական-տնտեսական կառուցվածքն ըստ սեպագիր արձանագրությունների և նյութական կուլտուրայի մնացորդների: Ասորիստանի արշավանքները նայիրյան ժողովուրդների վրա: Տոհմական կարգերի քայքայումը նայիրյան ժողովուրդների մոտ, դասակարգերի ձևավորումը այդ ժողովուրդների մոտ և պետության կազմավորումը:

Սալգ-ուրարտական պետությունը (885—585 թ. թ.)—ձևավորումը Բիաջնայում: Ասորիստանի և խալդ-ուրարտական պետության պատերազմները: Ասորիստանի թուլացումն ու խալդ-ուրար-

տական պետութեան հզորացումը 8-րդ դարում: Մենուաս Ա-ի (805—780 թ.) Արդիշտի Ա-ի (780—755 թ.) Սարգուրի Բ-ի (755—736) և Ռուսաս Ա-ի (736—714) նվաճումները (800—714) և Հայկական բարձրավանդակի հիմնական մասերի ընդգրկումը խաղաղուրարտական պետութեան սահմաններում: Արմավիր քաղաքի հիմնադրումը Արարատյան դաշտում: Նվաճվող ժողովրդի գերեզմանները ու ստրկացումը:

Տնտեսական կյանքը խաղաղուրարտական պետութեան ժամանակ.— գյուղատնտեսութեան և արհեստների զարգացումը. ջրանցքաշինարարութեան զարգացումը, սրա նշանակութունն այգեգործութեան, պտղաբուծութեան և հացահատիկների մշակման համար: Արհեստներն ու նրանց տեսակները՝ յերկաթագործութուն, վոսկերչութուն, գինագործութուն, քարափորութուն, բրուտագործութուն և այլն: Արհեստն ու վաճառականութունը: Դասակարգերն ու դասակարգային փոխհարաբերութունները խաղաղուրարտական պետութեան մեջ: Ռազմիկների և քրմերի դասակարգը վորպես տիրող և շահագործող դասակարգ. ստրուկներն ու գյուղացիութունը վորպես շահագործվող դասակարգեր: Պետութեան միապետական բնույթը:

Խաղաղուրարտական կուլտուրան.— խաղաղական սեպագրութունը: Այդ սեպագիր արձանագրութունների արժեքն ու նշանակութունը Մերձավոր Արևելքի վաղ անցյալի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: Շինարարական արվեստի զարգացումը ու քանդակագործութունը:

Խաղերի կրոնը, խաղական աստվածները, Խաղ աստվածն իբրև աստվածների հայր, ջրի պաշտամունքը:

Հին Արևելքի կուլտուրայի ազդեցութունը խաղական կուլտուրայի վրա: Խաղաղուրարտական կուլտուրայի նշանակութունը հետագայում հայկական կուլտուրայի զարգացման համար:

Խաղաղուրարտական պետութեան տկարացումն ու անկումը (585 թ.) և անկման պատճառները:

Բ. ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԱՌԱՋԱՅՈՒՍԸ (6-ԻՑ 2-ՐԴ ԴԱՐԵՐ)

1. Հայկական բարձրավանդակի բնակիչները Աքեմենյան Իրանի գերիշխանութեան ներքո (550—330 թ. թ.)— Խաղաղուրարտական պետութեան նվաճումը մեղացի-

ների կողմից: Արմենների տապառեղ գալը: Պարսկաստանում Աքեմենյան պետութեան հաստատումը Կյուրոսի ժամանակ (558—529) և մեդական իշխանութեան տապալումը: Հայկական բարձրավանդակի բնակիչները Աքեմենյան Պարսկաստանի գերիշխանութեան ներքո: Արմեններն ու Արմենիան ըստ Հերոդոտի: Արմենների բնակչության վայրերը. արմենների և խաղերի միջև թշնամական փոխհարաբերութունների վերացումն ու այդ ցեղերի աստիճանաբար մերձեցումը:

Արմենների ապստամբութունն Աքեմենյան Պարսկաստանի տիրապետութեան դեմ: Ապստամբութեան ճնշումը և Բիհիստունի արձանագրութեան արմենների մասը, այդ արձանագրութունը վորպես առաջին հաստատուն տեղեկութուն արմենների մասին:

Աքեմենյան պետութեան մեջ Դարեհ Ա-ի (522—484) անցկացրած բարենորոգումները և նրանց նշանակութունը Հայկական բարձրավանդակի բնակիչների մեջ դասակարգային նոր հարաբերութունների խորացման և տնտեսական կյանքի զարգացման համար— Հայկական բարձրավանդակը վորպես 13 և 18-րդ ստորբութուններ, համեմատաբար խաղաղ և ապահով դրութուն. ճանապարհների կանոնավորումը, արքայական պողոտայի անցկացումը, փոխանակչության ուժեղացումը, դրամի կտրումը:

Հայկական բարձրավանդակը Քսենոֆոնդի և հույն զորքերի նահանջի ժամանակ (401—400 թ. թ.). հույն զորքերի նահանջի ճանապարհն Արմենիայի վրայով: Արմենների անտեսական և դասակարգային կառուցվածքն ըստ Քսենոֆոնդի: Հայկական բարձրավանդակի գյուղի նկարագրութունը Քսենոֆոնդի մոտ: Փոփոխութունները Հայկական բարձրավանդակում 6—4-րդ դարերում: Մասնավոր սեփականատիրական հարաբերութունների խորացումը և տոհմական կարգերի վերջնական քայքայումն Արմենների մոտ: Հայկական բարձրավանդակի ցեղախմբերի շփոթն ու խաչաձևումը և հայ ժողովրդի աստիճանական ձևավորումը: Իրանի կուլտուրայի, լեզվի և կրոնի ազդեցութունը նոր ձևավորվող հայերի վրա:

2. Հայաստանը Մեծ վիզյան տիրապետութեան ներքո (330—189).— Հունաստանի միացումը Մակեդոնիայի, Ալեքսանդր Մեծի (336—323 թ. թ.) արշավանքները (334—326) և

Աքումենյան աշխարհակալության նվաճումը: Մակեդոնական աշխարհակալությունը Մակեդոնացու մահից (323) հետո, պետության բաժանումը յերեք մասի՝ Մակեդոնիան և Հունաստանը, Տեգեսպոսը և Սելեվկյան իշխանությունը: Հելենիստական կուլտուրայի առաջացումը վորպես հունական և արևելյան կուլտուրայի սինթեզը:

Հայաստանի նվաճումը Մակեդոնացու կողմից, այդ նվաճման անբաղնադումը Սելեվկյան պետության կողմից: Հայկական բարձրագույնագույն հելենիստական քաղաքակրթության շրջանում, փոխանակության, առևտրի աշխուժացումը, քաղաքների հիմնումը, զբոսնական շրջանառության աշխուժացումը: Հայկական բարձրագույնագույն ընակչության շրջան ուժեղացումը և հայ ժողովրդի վերջնական ձևավորումը Հայկական բարձրագույնագույնում:

Մեծ Հայքն ու Մոփքը Սելեվկյան տիրապետության շրջանում: Սելեվկյան պետության ասիականական քայքայումը: Պարթևները դինոստիայի հիմնումն Իրանում (250): Հռոմի աշխարհակալության ծավալումը: Հունաստանի զբաղումը հռոմեացիների կողմից, հռոմեական բանակները Փոքր Ասիայում, Մագնեզիայի ճակատամարտը (190), այդ ճակատամարտը վորպես առիթ հայերի և պոնտացիների ապստամբությանը Սելեվկյան իշխանության դեմ: Հայկական յերկու թագավորությունների հիմնումը Հայաստանում և հայերի ազատվելը սելեվկյան տիրապետությունից:

Հայ ժողովրդի ծագման մասին յեղած բուրժուական ուսասյական տեսակետների քննադատությունը:

Գ. ԱՐՏԱՇԵՍՅԱՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (189—1)

Արտաշես Ա-ի (189—161) և Զարեհի (189—163) թագավորությունները Հայաստանում: Արտաշատ մայրաքաղաքի կառուցումն Արարատյան դաշտում: Արտաշեսի և Զարեհի նվաճումները: Արտաշեսյան հարստության փորձերը Հայաստանում մի պետություն ստեղծելու համար:

Հայաստանը Տիգրան Բ-ի ժամանակ (95—55): Առաջավոր Ասիայի քաղաքական կացությունը 2-րդ դարի վերջում և առաջին դարի սկզբում: Պոնտոսի պետությունը և նրա հզորացումը

Միհրդատ 6-րդի ժամանակ (128—63): Փոքր Հայքի միացումը Պոնտոսին (112): Միհրդատի և Տիգրան Բ-ի դաշինքը (94): Այդ դաշինքը վորպես յերկու պետությունների միացյալ պայքարն ընդդեմ ստրկատիրական Հռոմի: Մոփսք թագավորության միացումը Մեծ Հայքին (93) և Հայաստանի միավորումը հայկական մի պետության մեջ: Արտաշեսյան հարստության ամրացումը:

Հռոմեական հանրապետության և Պարթևական Իրանի ներքին ծանր դրությունը, այդ յերկրների ներքին ծանր կացությունը վորպես նպաստավոր պայման Հայաստանի և Պոնտոսի նվաճումների համար: Միհրդատ Պոնտացու և Տիգրանի նվաճումների սկիզբը.— կռիվները Կապադովկիայում: Սուլլայի արշավանքը (92), առաջին Միհրդատյան պատերազմը (92—84): Հեղափոխությունը Փոքր Ասիայում և Հունաստանում: Այդ հեղափոխությունների ռզտագործումը Միհրդատի և Տիգրանի կողմից: Միհրդատի և Տիգրանի նվաճումները Հռոմին և Պարթևներին յենթակա տերիտորիաներում: Տիգրան Բ-ի հետագա նվաճումները Հայաստանի հարավ-արևմտյան մասերում: Տիգրան Բ-ի միջոցառումները պետության ամրապնդման համար, բղերխությունները Հայաստանում: Բանակը և նրա կազմակերպվածությունը: Տիգրանակերտ մայրաքաղաքի հիմնումը Հայաստանի հարավում: Տիգրանակերտը վոչ միայն վարչական, այլ և տնտեսական կենտրոն: Գաղթականների ներմուծումը Հայաստան՝ Հյուսիսասիան Միջագետքից, Կապադովկիայից և Միջերկրականի ծովափնյա քաղաքներից: Տիգրանի վարած քաղաքականությունը նվաճած յերկրների և Հայաստան բերված գաղթականների հանդեպ:

Միհրդատյան 2-րդ պատերազմը (72—68).— Լուկուլլոսի հաղթությունները Փոքր Ասիայում և Պոնտոսում: Նրա արշավանքը դեպի Հայաստան, առաջին ընդհարումները, Տիգրանի բանակի պարտությունը, Տիգրանակերտի ապստամբությունը: Լուկուլլոսի անհաճող արշավանքը դեպի Արտաշատ մայրաքաղաքը: Անհաջողության պատճառները: Միհրդատ Պոնտացին նորից զբաղում է Պոնտոսը, իսկ Տիգրանը՝ Կապադովկիան: Լուկուլլոսի բանակի վերջնական պարտությունը:

Մարուհների ապստամբության և քաղաքացիական կռիվ-

ների աստիճանական թուլացումը Հոռոմում. Պոմպեոսի արշա-
վանքը և 3-րդ Միհրդատյան պատերազմը (67—63): Ներքին
յերկպարակությունները Հայաստանում և Պոնտոսում: Հայ-պոն-
տական դաշինքի թուլացումը: Պարթևների արշավանքը դեպի
Հայաստան.— Պարթև-հռոմեյական դաշինքն ընդդեմ Հայաս-
տանի և Պոնտոսի: Միհրդատ Պոնտացու պարտությունը և փա-
խուստը: Տիգրան Բ-ի հաշտությունը Պոմպեոսի հետ (65):
Արտաշեսյան պետության տերիտորիալ անդամահատումը, Հա-
յաստանի հզորության թուլացումը: Տիգրան Բ-ի մահը (55):

Հայաստանն առաջին դարի յերկրորդ կեսին մ. ա. առաջ—
Արտավազդ Բ-ի (55—33) ձգտումները 65 թվի դաշնագրու-
թյունը չեղյալ հայտարարելու համար: Կրասոսի անհաջող ար-
շավանքն Արևելքում: Հայաստանի դաշնակցությունն Իրանի հետ:
Կրասոսի պարտությունը և 65 թվի դաշնագրության չեղյալ հայ-
տարարումն Արտավազդի կողմից: Արտավազդի փորձերը վերա-
կանգնելու Հայաստանի նախկին հզորությունը: Պարթևների ար-
շավանքներն Ասորիքում Հայաստանի մասնակցությամբ, հրեա-
ների դադթեցումը Հայաստան (40):

Անտոնիոսի արշավանքը և Հայաստանի նվաճումը, Արտա-
վազդ Բ-ի ձեռքակալվումը Անտոնիոսի կողմից (33): Հայաստան
հռոմեյական ազդեցության սֆերը: Ապստամբությունը Հայաստա-
նում Հռոմի դեմ, հռոմեյական զորքերի դուրս քշումը Հայաս-
տանից: Արտաշես Բ. (33—20) յեվ նրա հաջորդները (Տիգ-
րան Գ. 20—4, Տիգրան Դ. և Յերազո 4—1): Հռոմեյական
կայսրության քաղաքականությունը Հայաստանը պրովինցիայի
վերածելու: Արտաշեսյան հարստության թուլացումն ու անկումը
մեր տարեգրության սկզբին և անկման պատճառները:

Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական դրությունն Արտաշեսյան
հարստության ժամանակաշրջանում: Ռազմական և քրմական
դասերը վորպես յերկրի շահագործող և տիրապետող դասակարգ:
Գյուղացիությունը ու նրա ստրկական վիճակը: Ստրուկները և
ստրկատիրությունը: Ռենտայի և պետական հարկի միացյալ
գանձումը գյուղացիներից վորպես պետական պարտավորություն:
Առևտուրը և արհեստագործությունը, քաղաքները (Արտաշատ,
Տիգրանակերտ, Արշամոզատ): Քաղաքների բնույթը և նրանց
միջազգային առևտրական նշանակությունը: Արևելքի և արև-

մուտքի արանդիտային առևտրական ճանապարհը Հայաստանի
վրայով: Հայաստանից արտահանվող և Հայաստան ներմուծվող
ապրանքները:

Հունա-հռոմեյական կուլտուրայի ազդեցությունը հայերի
վրա: Արտավազդ Բ. վորպես դրամատուրգ:

Գ. ԱՐՇԱԿՈՒՆՅԱՑ ՀԱՐՍՏՈՒՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ (66-429)

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿՐՍՈՒՄ

Հայաստանը վորպես պատերազմների թատերաբեմ Հռոմի
և Իրանի միջև: Հայաստանի տնտեսական ու ռազմաստրատե-
գիական դիրքի նշանակությունը հարևան յերկրների համար:
Հարևան պետությունների ջանքերը Հայաստանը գրավելու
իրենց կողմը: Հայաստանի մշտական մասնակցությունն այդ պե-
տությունների կռիվներին. յերկրի պարբերական ավերումը:

Հայաստանը Հռոմի ազդեցության ներքո. Պարթևների մի-
ջամտությունները Հայաստանի ներքին գործերին: Հռոմի և
Իրանի կռիվները Հայաստանի և Մերձավոր Արևելքի շուրջը
(1—63) և հիսուսամյա խառն շրջանը: Իրանի ուժեղացումը Վա-
ղարշ Ա-ի ժամանակ և նրա միջամտությունը Հայաստանի գոր-
ծերին: Տրդատ զորավարը Հայաստանում և հայերի ապստամ-
բությունը հռոմեյացիների դեմ, այդ ապստամբության ողտա-
գործումը Տրդատի կողմից:

Կորբուլոնի և Պետոսի արշավանքները (58—63): Կորբու-
լոնի արշավանքը (59—60) և Արտաշատ մայրաքաղաքի ավե-
րումը. Տրդատ զորավարի վերադարձը Հայաստան և հայերի
նոր ապստամբությունը Հռոմի ու Տիգրան Զ-ի (60—61) դեմ:
Պետոսի արշավանքը (61—62) և պարտությունը: Կորբուլոնի
նոր արշավանքը և յերեք դաշնագրությունները (61, 62 և 63 թթ.):
63 թվի Ռանդյայի դաշնագրությունը վորպես կոմպրոմիս Հռո-
մի և Իրանի միջև Հայաստանի շուրջը: Հայաստանի ազատա-
գրումը Հռոմի և Պարսկաստանի գերիշխանություններից: Տրդատի
մեկնումը Հռոմ և վերադարձը Հայաստան (65—66): Արշակուն-
յաց հարստության հիմնումը Հայաստանում (66 թ.). Հայաստանի
քաղաքական իշխանության վերականգնումը:

2. ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐԻ ԹՄԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆՈՒՄԸ

Տրդատ Ա-ը (63—100) և արշակունիների ջանքերը Հայաստանի պետականութեան ամրացման համար: Արտաշատ մայրաքաղաքի վերաշինումը: Տնտեսական կյանքի զարգացումը, քաղաքները, արհեստները և առևտուրը առաջին դարի 2-րդ կեսին: Հյուսիսային ցեղերի (Ալանների) արշավանքը դեպի Հայաստան (72): Հռոմի նվաճողական քաղաքականութունն Արևելքում և Հայաստանը պրովինցիա դարձնելու ձգտումները յերկրորդ դարում և յերրորդ դարի առաջին քառորդին (114—117, 161—164, 211—217): Հայաստանի դիմադրութունը Հռոմին և վերջինի անհաջողութունը: Կարակալայի արշավանքներն Արևելքում, Հայաստանը նվաճելու նրա փորձերը և Հայաստանի դիմադրութունը, Հռոմեական կայսրութեան անհաջողութունը, Հռոմեական զորքերի դուրս վանումը Հայաստանից, ապստամբութուն Հռոմեական բանակում Կարակալայի սպանութունը: Տրդատ Բ. (217—222) և Արշակունիների թագավորութեան վերականգնումը:

Իրանում Պարթևական դինաստիայի անկումն ու Սասանյանների տիրապետութեան հաստատումը (226): Սասանյան Իրանի քաղաքական, վարչական և կուլտուրական առանձնահատկութունները, պետութեան միապետական բնույթը: Իրանի նոր դինաստիայի ներքին և արտաքին քաղաքականութունը: Սասանյանների նվաճողական քաղաքականութունը Հայաստանի հանդեպ: Հայաստանի դիրքը Սասանյան Պարսկաստանի նկատմամբ: Արտաշիրի (226—342) և Շապուհի (242—272) արշավանքները դեպի Հայաստան, վերջինիս դիմադրութունը: Հայաստանի գրավումը Սասանյանների կողմից (251): Հայաստանը Սասանյան իշխանութեան ներքո (251—297):

Իրանահռոմեական պետութունների կռիվները 3-րդ դարում: Հայաստանի դիրքն այդ կռիվների ժամանակ: Հռոմեական կայսրութեան վիճակը 3-րդ դարում և 4-րդ դարի սկզբում, ստրուկների հեղափոխութունը: Իրանահռոմեական պատերազմները 3-րդ դարի վերջում (387—397): Իրիդեանիանոս կայսրի հաշտութունը (297 թ.) Պարսկաստանի հետ: Հայաստանի ապստամբութունը Սասանյան Իրանի դեմ, Տրդատ Գ. (297—330) և հայ Արշակունիների հարստութեան վերահաստատումը Հայաստանում:

3. ՖԵՈՂԱԿԱՆ ԳՐԱՎՈՐՈՒՄԻ ՉԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Փեոդալական հասարակարգի վերջնական հաստատումը Հայաստանում 3—4-րդ դարերում. Ֆեոդու հիմնական դասակարգերը՝ ֆեոդալ-նախարարները և ճորտ գյուղացիները կամ թե՛ «ազատներ» ու «անազատները»: Հայաստանի ֆեոդալական-նախարարական կազմակերպութեան ընդհանուր բնույթն ու առանձնահատկութունները. նախարարութեանների պարտավորութուններն Արշակունյաց թագավորների հանդեպ. նախարարութեանների իրավունքների ժառանգական բնույթը: Հայ նախարարների և Արշակունիների փոխհարաբերութուններն իբրև վասալի և սուվերենի փոխհարաբերութուն: Արշակունիների պայքարը կենտրոնախույզ նախարարների դեմ:

Հոգն իբրև ֆեոդալական սեփականութուն իր յերեք ինստիտուտներով՝ 1. ֆեոդալական կամ նախարարական, 2. յեկեղեցական կամ հոգևորական և 3. արքունի կամ պետական: Հոգի պայմանական սեփականութունը 4-րդ դարում: «Ի սպասի ծառայութուն», «խոստակ» (ֆեոդ): «Երկիրք հայրենականք», «Երկիրք պարզեվականք» և «Երկիրք քսակագինք» իբրև հոգի ֆեոդալական սեփականութեան առաջացման յեղանակները: «Կյանք», «Արար», «Կալվածք», «Վիճակ», «Աշխարհ», «Երկիրք» տերմինների սոցիալական նշանակութունը: Ռամիկների (շինականներ ու քաղաքի բնակչութուն) պարտավորութունները— «Ի հարկի ծառայութուն»: Գյուղացիութեան շահագործման յեղանակը և չափը: Արտադրույթի ոենտան իբրև շահագործման հիմնական ձև: Ջրի պարտագիր աշխատանք: Գյուղացիութեան իրավաքաղաքական վիճակը: Ստրուկներ:

Առևտուրն ու արվեստները և քաղաքները (Արտաշատ, Վաղարշապատ, Ֆերվանդաշատ, Վաղարշավան, Ջսրեշատ) Արշակունիների ժամանակաշրջանում: Քաղաքների բնույթը: Արտաշատ ու Վաղարշապատ քաղաքների դերը միջազգային առևտրի մեջ: Միջազգային առևտրի դերը քաղաքների զարգացման վրա. ներքին առևտրի վիճակը: Արհեստներն ու նրանց տեսակները. արհեստավորների իրավաքաղաքական դրութունը:

Փեոդալական հասարակարգի հիմքը՝ խոշոր հողատիրութուն և մանր արտադրութուն: Ֆեոդալ տնտեսութեան նատուրալ բնույթը:

4. ԿՈՒՆՏՈՒՐԱ

Կ ու լ տ ու ը ր ա . — Հայաստանի նախաքրիստոնեական շրջանի կուլտուրան: Գողթան յերգիչներն ու յերգերը, գուսանական խրմբերը, պարարվեստը, կիթառի, տավիղի, սրնգի գործածությունը: Թատրոն ու յերաժշտություն: Ճարտարապետական արվեստը, Գառնիի հեթանոսական տաճարը: Բանավոր գրականություն, ժողովեպոս: Գրերի գործածություն հարցը Արտաշեսյան ու Արշակունյաց հարստությունների ժամանակ:

Կ ր ո ն . — Ա . Հ ե թ ա ն ո ս ա կ ա ն կ ր ո ն . — հայկական պանթեոնը, Աստվածություններ ու նրանց պաշտամունքը: Հելենիստական կուլտուրայի հետ հունական աստվածությունների պաշտամունքի տարածումը Հայաստանում: Իրանական կրոնական հայացքները — զրադաշտականություն — աղեցությունը հայկական հեթանոսական կրոնի վրա, Արամազդ, Անահիտ, Միհր և այլ աստվածները:

Մեհյաններն ու տաճարները, քրմերի դասը, մեհյանական հարստությունները:

Բ . Ք Ր Ի Ս Տ Ո Ն Ե Ո Ւ Թ յ Ո Ւ Ն Ը . — Քրիստոնեություն ծագումն ու զարգացումը: Նրա զարգացման եվոլյուցիան, քրիստոնեությունից պետական կրոն դառնալը Կայսրությունից մեջ 313 թ. Միլանի հրովարտակից հետո:

Քրիստոնեությունից մուտքը Հայաստան, քրիստոնյա քարոզիչները մուտքը Հայաստան 2—3-րդ դարերում: Գրիգոր Լուսավորիչի և Տրդատ Թագավորի եպոսի պատմությունը Հայաստանում քրիստոնեությունից տարածման պատմությունից մեջ: Քրիստոնեությունը պետական կրոն հայտարարվելը Հայաստանում 4-րդ դարի առաջին քառորդին: Հայաստանում քրիստոնեությունից պետական կրոն հայտարարելու սոցիալական և քաղաքական շարժառիթները: Քրիստոնեությունը Հայաստանում հաղթանակեց Վորպես ֆեոդալական իդեոլոգիա:

Քրիստոնեական կրոնի պայքարը հեթանոսական կրոնի դեմ: Տարոնի պատերազմը — վեպ: Հեթանոսական կրոնի վորոշ տարրերի մուտքը քրիստոնեությունից մեջ: Վանքերի հիմնումը և քրիստոնեությունից տարածումը: Յեկեղեցին մեհյանական հարստությունից մառանգ: Յեկեղեցին վորպես ֆեոդալ-կալվածատեր: Բուրժուա

կան պատմագրության տեղեկանքից մոտեցումը քրիստոնեությունից ընդունման խնդրում և նրա քննադատությունը: Քրիստոնեությունից ունեցած դրական դերը: Վանքերն ու յեկեղեցիները, վորպես վաղ միջնադարի գրի ու գրականության զարգացման և պահպանման կենտրոններ:

5. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒՄ

Մասանյան Իրանի վարած քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ: Խոսքով Բ. (330—339) և նրա կատարած ձեռնարկումները: Շապուհի արշավանքները դեպի հռոմեական պրովինցիաները և Հայաստանը: Խոսքով Բ-ի և Տիրանի (339—350) դիմադրությունները: Յեկեղեցի կենտրոնախույզ ուժերի ուժեղացումը: Այդ ուժերի ոգտագործումն արտաքին պետությունների կողմից: Գյուղացիության դեգրադացիաները հոգեվոր ֆեոդալների դեմ, Վրթանեսի սպանությունը:

Արշակունյաց պետությունից ներքին հակասությունները, կենտրոնաձիգ պետությունից և կենտրոնախույզ ուժերի պայքարը, պայքարի սոցիալ-քաղաքական հիմքերը: Յեկեղեցին վորպես կենտրոնախույզ ուժերի կազմակերպիչ: Տիրանի, Արշակի (350—368) և Պապի (368—374) վարած քաղաքականությունը կենտրոնաձիգ պետություն ստեղծելու համար: Ներսես կաթողիկոսը (352—372), Աշտիշատի ժողովը, յեկեղեցական կանոնների մշակումը: Յեկեղեցու աղեցությունից աստիճանական ուժեղացումը: Արշակ Բ. և նրա վարած ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը: Դասակարգային պայքարի սրումը Արշակ Բ-ի ժամանակ: Արշակավան քաղաքի հիմնումը, հիմնման պատճառները: Արշակավանում ապաստանող բնակիչների և նախարարների միջև յեղած կռիվը վորպես դասակարգային պայքարի արտահայտություն:

Իրանահռոմեական պատերազմները (358—363) Հյուսիսային Միջագետքի և Հայաստանի շուրջը: Արշակունի պետությունից դիրքն այդ պատերազմների ժամանակ: 363 թ. կնքած դաշնագրությունը, դաշնագրությունից բացասական նշանակությունը Հայաստանի համար:

Շապուհի արշավանքները դեպի Հայաստան, վերջինիս հա-
մառ դիմադրութիւնը: Հայաստանի պարտութիւնը և յերկրի
ավերումը պարսիկների կողմից: Պապը և նրա հաղթական կռիւ-
ները: Յերկրի ազգաբնակչության լայն ոժանդակութիւնը Պա-
պին ընդդէմ Սասանյաններին և տեղական ֆեոդալներին: Պապի
վարած ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնը: Պապի ու-
ֆորմները յեկեղեցու նկատմամբ: Պապի սպանութիւնը: Ներ-
քին հակասութիւնների սրման ուժեղացումը: Վարազդատ (374-
377) և նրա պայքարը Մամիկոնյանների ու յեկեղեցիների դեմ:
Արտաքին ուժերի նոր դասավորումը 380-ական թվականներին:
Արշակունիների պետութիւնի թուլացումը: 387 թվի Տիգրանի
դաշնագրութիւնը և Հայաստանի առաջին բաժանումը Իրանի և
Հռոմի միջև:

ՄԻՋԻՆ ԳԱՐ

Վ ա ղ մ ի ջ ն ա դ ար (5—11-րդ դարեր) Ֆ ե ո գ ա լ ի դ մ ի
դ ար գ ա ց մ ան դ ար ա շ ր ջ ան

Ա. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՐԱՆԻ ՅԵՎ ԲՅՈՒՋԱՆԴԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ- ՆԵՐԻ ԳԵՐԻՇԻԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔՈ (5—7 դ. դ.)

1) ԱՐՇԱԿՈՒՆԻՆԵՐԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հռոմեական կայսրութիւնի քայքայումն ու բաժանումը յեր-
կու մասի 4-րդ դարի վերջում: Բյուզանդական կայսրութիւնի
հիմնումը: Այդ կայսրութիւնի քաղաքական, տնտեսական ու կուլ-
տուրական առանձնահատկութիւնները: Կոլոնատի և պատրոնա-
տի զարգացումը:

Հայաստանի քաղաքական կացութիւնը 387 թ. բաժանու-
մից հետո, Արշակունի թագավորութիւնի վերացումը Արևմտյան
Հայաստանում: Արևմտյան Հայաստանը Բյուզանդական կայսրու-
թիւնի մի նահանգ:

Արևելյան Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական դրու-
թիւնը 4-րդ դարի վերջին. առևտրի ու քաղաքների անկումը:
Այդ անկումը վորպես հետևանք Շապուհի կատարած ավերում-
ների: Վառաշապուհը (391—415) և Սասանյան Իրանի վարած

մեղմ քաղաքականութիւնը Հայաստանի նկատմամբ: Այդ վա-
րած մեղմ քաղաքականութիւնի պատճառները:

Հայերեն գրերի ստեղծումը (404—412) և Մեսրոպ Մաշ-
տոցը: Հայերեն գրերի ստեղծման նախադրյալները: Բրիտոն-
նեութիւնի տարածումը վորպես գրերի ստեղծման նախադրյալ-
ներից մեկը: Հայերեն գրերի ստեղծման խոշոր նշանակութիւնը
հայկական կուլտուրայի զարգացման համար: Հայաստանի հնա-
գույն վանքերի, յեկեղեցիների կարևոր դերը հայկական կուլ-
տուրայի ստեղծման ու պահպանման գործում:

Մոշոր հողային սեփականութիւնի աճումը և զարգացումը:
Մոշոր հողատերերի (նախարարական տների ու վանքերի) գերիշ-
խանութիւնը: Ճորտային հարաբերութիւնների խորացումն ու
զարգացումը: Շահագործման ուժեղացումը:

Դասակարգային պայքարի սրումը 5-րդ դարի առաջին
քառորդում: Բորբորիտոնների շարժումը: Այդ շարժման սոցիալ-
տնտեսական նախադրյալները: Բորբորիտոնների առաջադրած
խնդիրները: Շարժման ընթացքը և Բյուզանդիոնի դերը շարժման
ճնշման գործում: Արշակունիների թագավորութիւնի դրութիւնը
5-րդ դարի 20-ական թվականներին.—Սասանյանների դիրքը:
Արշակունիների թագավորութիւնի վերացումը Հայաստանում (429)
և վերացման պատճառները:

2. ՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ (429—640)

Հայաստանի ապստամբութիւնները Իրանի դեմ
5-րդ դարում

Հայաստանը վորպես մարզպանութիւն: Պարսիկ մարզ-
պանները Հայաստանում: Նրանց պարտականութիւնները: Հա-
յաստանի ներքին ինքնավար դրութիւնը Վինչև Հաղկերտ Բ.
(439—457), Սասանյան Իրանի վարած քաղաքականութիւնը հպա-
տակ յերկրի նկատմամբ Հաղկերտ Բ-ի ժամանակ (439-457): Դասա-
կարգային պայքարի նոր վերելք—Մծղնեականների շարժումը 440-
ական թվականներին: Այդ շարժումը վորպես Բորբորիտոնների
շարժման յերկրորդ ետապը: Աշտիշատի ժողովը (443) և Մծղնեա-
կան շարժման ճնշումը: Դենշապուհը Հայաստանում և նրա կա-
տարած աշխարհագիրը: Արքունի հարկերի ծանրացումը: Նախա-

րարներն և հոգեորականների իրավունքների սահմանափակումը: Նախարարական պաշտոնների անցումը պարսիկների ձեռքը: Իրժգոհությունները Հայաստանում, Վրաստանում և Աղվանքում ընդդեմ Իրանի: Այդ յերկրների միացյալ ղեմադրությունը Սասանյան Պարսկաստանի պահանջներին: 449 թ. կրոնափոխության առաջարկը վորպես առիթ 451 թ. ապստամբության: 451 թ. ապստամբության նախապատրաստումը, Վասակն ու Վարդանը: Պայքարը ապստամբության շուրջ: 451 թ. ապստամբությունը, ապստամբության հետևանքները: Բյուզանդիոնի ղերքը ապստամբության նկատմամբ: Բուրժուական պատմագրության ապստամբությանը տված գնահատության քննադատությունը:

Սասանյան արքունիքի վարած խիստ քաղաքականության ժամանակավոր մեղմացումը ապստամբությունից հետո: Պերոզը (457—484) և նրա վարած նոր քաղաքականությունը: Հարկերի ծանրացումը, ղժգոհությունների խմորումը Հայաստանում և Վրաստանում: 481—484 թ. թ. վրացահայկական ապստամբությունը: Հայ-վրացահաղվանական միացյալ ֆրոնտն Իրանի դեմ: 481—484 թ. թ. ապստամբության վախճանը և Սասանյան Իրանի վարած քաղաքականության փոփոխումը: 481—484 թ. թ. ապստամբությունը, վորպես հայերի, վրացիների և աղվանական ժողովուրդների պայքարն իրենց անկախությունը վերահաստատելու համար: 484 թ. Նվարսակի դաշնագրությունը և նրա նշանակությունը հայկական ֆեոդալիզմի հետագա զարգացման համար:

Սասանյան Իրանը 5-րդ դարի վերջում և 6-րդ դարում: Սասանյան ղինաստիայի ճգնաժամը՝ Կավատ Ա-ի ժամանակ (488—531): Մազդակյան շարժումը և Սասանյան միապետությունը: Մազդակյան շարժման պատճառները: Իրանա-բյուզանդական կոնֆլիկտի առաջին շրջանը և 532 թ. դաշնագրությունը:

Արևմտյան Հայաստանը Յուստինյանոս կայսրի ժամանակ (527—565) Յուստինյանոսի ղեկավարմանը և նրանց հետևանքները: Ապստամբությունները Արևմտյան Հայաստանում: Բյուզանդական մասի Հայաստանը վորպես պրովինցիա:

Մարզպանական Հայաստանը 6-րդ դարում: Պարսիկ մարզպանները Հայաստանում: Իրանի նոր փորձերը Հայաստանը տնտեսապես և կուլտուրապես անջատելու Արևմտյան աղբյուր:

թյունից: Իվինի յեկեղեցական ժողովները: Քաղքեղոնական դասականների մերժումը:

Իրանա-բյուզանդական պատերազմների 2-րդ շրջանը և 562 թ. դաշնագրությունը: Կավատի մացրած հողաչափության ղեկավարումը Սոսրով Ա-ի (531—579) ժամանակ: Արքունի հարկերի շատացումը Հայաստանում: Իրամական հարկերի մոծումն Իրանում և այդ հարկերի մոծման փորձերը Հայաստանում: 572 թ. ապստամբությունը Հայաստանում Սասանյան Պարսկաստանի տիրապետության դեմ, ապստամբության մասսայական բնույթը: 572 թ. ապստամբությունը վորպես փորձ Հայաստանը Սասանյան Իրանից ազատելու համար: Ապստամբության պարտությունը և պարտության պատճառները:

Իրանա-բյուզանդական պատերազմների 3-րդ և 4-րդ շրջանները: 591 և 628 թ. թ. դաշնագրությունները և Հայաստանի յերկրորդ բաժանումը Բյուզանդիոնի և Պարսկաստանի միջև: Իրանա-բյուզանդական այդ կոնֆլիկտի քայքայիչ աղբյուրությունը Մերձավոր Արևելքի տնտեսական կյանքի վրա:

Հայաստանի տնտեսական կյանքը մարզպանության շրջանում. առևտուրը, արհեստագործությունը: Իվինը վորպես մարզպանական Հայաստանի վարչական ու տնտեսական կենտրոն: Միջադաշին առևտուրը և նրա նշանակությունը Իվինի և Հայաստանի մյուս քաղաքների զարգացման համար: Քաղաքների զարգացման ղանդաղությունը: Ներքին առևտրի թուլությունը: Արհեստների տեսակները և նրանց զարգացման թուլ. աստիճանը:

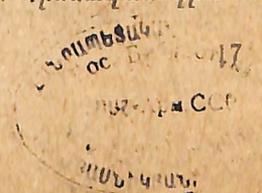
Յերկրագործության մշակույթի զարգացման մակարդակը, ցածր տեխնիկա. յեռաղաշտային սիստեմը: Երևական դասի ղրությունը մարզպանական Հայաստանում, ձորտացման պրոցեսի ղժեղացումը: Աշխատավորական մասսաների տնտեսական ղրության վատթարացումը և ղահագործման խորացումը: Տեղական ֆեոդալների և արքունի հարկերը՝ հաս, սակ, բաժ, կոս, պտղի և բեզար: Արտաղբյուրի ղնտան յերև ղահագործման յեղանակի տիրապետող ձևը: Բնատնտեսություն:

3. ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆ 5—7-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Հայկական գրականության առաջացումն ու զարգացումը.— մատենագրություն (Ագաթանգեղոս, Փափասոս Բյուզանդ, Կորյուն, Փարպեցի, Յեղիշե, Սորենացի, Սեբեոս): Կրոնական գրա-

Հայ ժող. պատմութ.— 2

18-17

կանություն.—Թարգմանչական (Աստվածաշունչ, Վոսկերերան և այլն) և ինքնուրույն՝ վարքարանական, ճառեր և այլն: Կրոնափիլիսոփայական գրականություն.—Յեզնիկ, Դավիթ Անհաղթ, Շարականներ: Ֆեոդալական իդեոլոգիայի գերիշխումը գրականության մեջ: Հունարան դպրոցը և նրա դերը հայկական լեզվի հարստացման գործում: Գրաբար լեզուն: Մարզպանական շրջանի պատմագրության նշանակությունը Հայաստանի և Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների պատմության ուսումնասիրության համար:

Ճարտարապետություն և նրա զարգացումը: Հուփսիմն ու Չվարթնոց յեկեղեցիները: Քաղաքացիական շենքերը: Ճարտարապետական փոխազդեցությունը հարևան յերկրների հետ:

Արվեստը.—հեթանոսական շրջանի գուսանական խմբերի և գողթան յերգերի աստիճանաբար նվազումը ու նրա փոխարեն շարականների հրապարակ գալը յեկեղեցիներում: Թատրոնական արվեստի վերացումը: Քանդակագործությունը և նրա հանդես գալը ճարտարապետության հետ միասին: Նկարչական արվեստը: Ժողովրդի պարարվեստը ու ստեղծագործությունը: Կրոնական գրականության բացասական ազդեցությունը հասարակական մտքի զարգացման վրա Հայաստանում:

Բ) ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԽԱԼԻՖԱԹԻ ԳԵՐԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐՔՈՒ (640—885)

1. Արաբական Խալիֆաթի առաջացումը 7-րդ դարում.—Արհեստների ու առևտրի զարգացումը Արաբիայում նախքան իսլամի առաջացումը, քարավանային ճանապարհները: Արաբական վաճառականությունը: Իսլամ և նրա ծագումը: Արաբական թափառաշրջիկ ցեղերի կոնսոլիդացիան: Արաբական խալիֆաթի կազմակերպումը: Հողատիրության սխեման: Արաբական խալիֆաթի նվաճումները Մերձավոր Արևելքում (632—641) և հետագա նվաճումները Արևմուտքում: Արաբական աշխարհակալության հիմնումը: Արաբական աշխարհակալության պետական, զինվորական, վարչական ու տնտեսական կազմակերպվածության առանձնահատկությունները: Մահմեդականության տարածման տնտեսական հիմքերը: Արաբական կուլտուրան և նրա ազդեցությունը հայկական կուլտուրայի վրա հետագա շրջանում:

2. Հայաստանի նվաճումը.—Արաբների առաջին արշավանքները դեպի Հայաստան (640—642—43 և 650) արշավանքների ավարարության և գերավարական բնույթը: Արաբների հաստատումը Հայաստանում (650): Բյուզանդական կայսրության փորձերը Հայաստանը պահելու եր իշխանության տակ: Հայերի գաղթը դեպի Փոքր Ասիա: Խալիֆաթի և կայսրության պայքարը Հայաստանի շուրջ (640—655): Մուավիայի և Քեոզորոս Ռըշտունու միջև կնքած դաշնագրությունը (652): Այդ դաշնագրության քաղաքական նպատակները:

Հայաստանի Ոմանյանների տիրապետության շրջանում (650—750). Գրիգոր Մամիկոնյանի իբրև առաջին կառավարիչ արաբների կողմից (662—672): Արաբաբյուզանդական կոնֆլիկտը 7-րդ դարի վերջում և Հայաստանի վերջնական նվաճումը արաբների կողմից (698): Ոմանյանների ներքին և արտաքին քաղաքականությունը, արաբ վոստիկանները Հայաստանում, վոստիկանների պարտականությունները: Մովսես վորպես առաջին արաբ վոստիկան (698—700), սրա վարած քաղաքականությունը: Ծանր հարկերի գանձումը և նախարարների ձեռքակալումն ու քրուրը: Իրժգոնություններ Հայաստանում, ապստամբությունը Խալիֆաթի դեմ (703): Վարդանկերտի պատերազմը: 703 թ. ապստամբությունը վորպես փորձ արաբական գերիշխանությունից ազատվելու համար:

Կալմ վոստիկանը Հայաստանում, նախարարական զորքերի կոտորածը Նախիջևանում և Խրամում, Դվինի ավերումը: Արդյունազրիղը և նրա մեղմ քաղաքականությունը, փախստական հայերի վերադարձը: Հայ շահագործող դասակարգի մերձեցումը Խալիֆաթի հետ: Խալիֆաթի ֆինանսական ծանր գրությունը և հարկերի ծանրացումը Հայաստանում: Տեղական ֆեոդալների հարկերի շտապումը:

725 թ. Հերթի աշխարհագիրը և գլխահարկի գանձումը ժխտարկի փոխարեն: Աշխատավորական մասսաների նյութական դրության ծանրացումը: Դասակարգային պայքարի սրումը 720-ական թվականներին. Պալիլիկյան շարժումը, շարժման ղեկավարների քարոզած գաղափարները: Շարժումը վարպետ գյուղացիների պայքար: Գյուղացիական ապստամբությունները 726—727 թ.թ., ա-

պըստամբուեթյան պարտութիւնը: Արաբական խալիֆաթի քաղաքականութիւնը Պավլիկյան շարժման հանդեպ:

Ոմանյանների գինաստիայի ճգնաժամը. ապստամբութիւնները Սալիֆաթի ներսում: Ապստամբութիւնը Հայաստանում ընդդէմ Սալիֆաթի (747—751). շիաների ուժեղացումը և Ոմանյանների անկումը (750). Սալիֆաթի բաժանումը յերկու մասի՝ Արևմելյան և Արևմտյան: Աբբասյան գինաստիան Ալեկընդրում:

Հայաստանի տնտեսական կյանքի զարգացման անպաստ պայմանները 7—8 դարերում: Հայաստանը վորպես Սալիֆաթի ռազմա-ստրատեգիական ֆորպոստ: Հայաստանի քաղաքները կորցնում են իրենց առևտրա-արհեստագործական նշանակութիւնը և վերածվում արաբական խալիֆաթի համար ռազմա-վարչական կենտրոնների: Յերկրի բնակչութիւնը նյութական դրութիւն վատթարացումը. գյուղի շահագործման սաստկացումը՝ ներքին և արտաքին իշխողների կողմից: Ծանր հարկերը և բնակչութիւնի աղքատացումը:

Աբբասյան գինաստիայի ներքին և արտաքին քաղաքականութիւնն առաջին խալիֆների (Ա-Սաֆա 750-754. Ալ-Մանսուր 754—775, Ալ-Մահադի 775—786 և Հարուն-Ալ-Ռաշիդ 786—809) ժամանակ: Հայաստանի ապստամբութիւնի ճնշումը և արաբական կայսրոները Հայաստանում:

Սալիֆաթի խիստ քաղաքականութիւնը Հայաստանում Յեղիզ, Հասան և Բեքիր վոստիկանների ժամանակ: Ընդհանուր և մասնաշաղկապ խոր գժգոնութիւնները Հայաստանում ընդդէմ Սալիֆաթի: 772—775 թ.թ. ապստամբութիւնը Հայաստանում: Արաբական զորքերի զուրս քշումը յերկրից. ապստամբութիւնի համաժողովրդական բնույթը: Այդ ապստամբութիւնը վորպես հայ ժողովրդի մղած պայքարը Սալիֆաթի դէմ իր քաղաքական ազատագրութիւնը ձեռք բերելու համար: Ապստամբութիւնի պարտութիւնը և Հայաստանի ավերվածութիւնը արաբական զորքերի կողմից:

Արաբական խալիֆաթի հարկային քաղաքականութիւնը, հարկերի գանձման ձևը. գրամական և հողային հարկերը: Սալիֆաթի վարած քաղաքականութիւնը Հայաստանի ռազմական ուժի թուլացման գործում: Սալիֆաթը և Բագրատունյաց նախարարութիւնը:

Արաբական խալիֆաթի քայքայման պրոցեսը 9-րդ դարի ընթացքում: Առանձին ֆեոդալների ուժեղացումը Սալիֆաթի սանձաձններում: Ապստամբութիւնները Սալիֆաթի դէմ (Իրանում). դասակարգային պայքարի սրումը Միջագետքում: Սալիֆաթի փորձերը վերականգնելու իր նախկին նորութիւնը: Ապստամբութիւնների ճնշումը և Արուսեթիպատիչ արշավանքներն Ատրպատականում, Հայաստանում և Փոքր Ասիայում: Հարկային խիստ քաղաքականութիւնի կիրառումը հպատակ յերկրներում: Ասպատակութիւնները և զերավարութիւնը Հայաստանում: 349—52 թ. թ. ապստամբութիւնը Սասունում, Մըշում, Վասպուրականում և Հայաստանի այլ գավառներում: Ապստամբութիւնի ժողովրդական բնույթը: Խույթ վորպես ապստամբութիւնի կենտրոն: Այս ապստամբութիւնը վորպես հիմք «Սանա ծոնը» վեպի: Բուղայի արշավանքը (852—853) և ապստամբութիւնի ճնշումը: Յերկրի ասպատակումը և բնակչութիւնի զերավարումը:

Աշոտ Բագրատունին Հայաստանի կառավարիչ (855) և «Իշխանաց իշխան» (859—885):

Սալիֆաթի համեմատաբար մեղմ քաղաքականութիւնը Հայաստանում 9-րդ դարի կեսերին: Հայաստանին քաղաքական ինքնուրույնութիւն տալու խնդիրը: Այդ ձևով Սալիֆաթը ձգտում էր Հայաստանը դարձնել վորպես պատնէշ ընդդէմ Բյուզանդիայի: Հայաստանի տնտեսական կյանքի աստիճանական աշխուժացումը 9-րդ դարի կեսերից սկսած: Առևտրական ճանապարհների աշխուժացումը. Բագրատից զուրս յեկած Հյուսիսային գծի անցումն Հայաստանի վրայով և նրա ազդեցութիւնը Հայաստանի քաղաքների զարգացման վրա: Կայսրոների, ամրոցների և գյուղաքաղաքների քաղաքային դամար պրոցեսը: Քաղաքների զարգացումը և զարգացման ազդակները: Արտադրողական ուժերի աստիճանական զարգացումը:

Գ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ

1. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՆԸՐԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ (885—1045)

Արաբական Սալիֆաթի ներքին քայքայումը, Բյուզանդական հաղթական արշավանքները և Սալիֆաթի թուլացումը: Աշոտ «Իշխանաց իշխանի» տիրապետութիւնի ամրապնդումը Հայաստանում:

տանուժ ստեղծված քաղաքական նպաստավոր պայմանների շը-
նորհիվ և Հայաստանի ձգտումը քաղաքական անկախություն
ձեռք բերելու համար: Բազրատունյաց թագավորության հիմնումն
Աշոտ Ա-ի (885 թ.) ժամանակ: Նրա վարած ներքին և արտա-
քին քաղաքականությունը: Ֆեոդալական ուժերի համախմբումը
և բարեկամական հարաբերությունների հաստատումը հարևան յեր-
կըրնելի (Վրաստանի, Աղվանքի) հետ: Արհեստների անջատումը
գյուղատնտեսությունից, քաղաքների առաջացումն ու զարգացու-
մը, քաղաքները վորպես առևտրի և արվեստների կենտրոններ:
Աշխատանքի բաժանումը քաղաքի և գյուղի միջև: Քաղաքային
շուկայի առաջացումը և փոխանակության զարգացումը: Միջադ-
գային առևտրական ճանապարհների աշխուժացումը Հայաստանուժ:
Առևտրական ճանապարհների բացումը դեպի Բյուզանդիա:

Սմբատ Ա-ի (889—914) և Ատրպատահանի Աֆշին ու Յուսուֆ
փոխարքաների պայքարը: Բազրատունյաց թագավորության
ձգտումները Հայաստանն ամբողջությամբ իրենց յենթարկելու
համար: Արժրունիների և Սյունյաց նախարարությունների դի-
մադրությունները: Այդ հակամարտության ոգտադորժումը Յու-
սուֆի կողմից: Արժրունյաց թագավորության հաստատումը Վաս-
պուրականում (908), Յուսուֆի արշավանքները դեպի Հայաս-
տան և յերկրի ավերումը:

2. ԹՈՆԴՐԱԿԵՑԻՆԵՐԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Գյուղացիության նյութական ծանր վիճակը 10-րդ դարի
սկիզբներին: Այդ ծանր դրությունը վորպես հետևանք ծանր հար-
կերի և արտաքին ու ներքին կռիվների: Սմբատ Ջարեհավանեցին ու
թոնդրակեցիների սկզբնավորումը: Եարժման ծավալումը 10-րդ
դարի առաջին յերկու տասնամյակներում: Գյուղացիական աղքատ-
ամբռությունը Արարատյան դաշտում և Սյունիքում: Ապստամ-
բության շարժիչ ուժերը, ապստամբության պարտությունը և
պարտության պատճառները:

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՐՈՂՈՒՄԸ ՄԱՆՐ

ԹԱՂԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ. (10-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ)

Յուսուֆի նոր արշավանքները և Աշոտ 2-րդի համառ դի-
մադրությունները.—Նրա ձգտումները ստեղծելու ուժեղ կենտո-

րորաձիգ պետություն ընդդեմ Արարատյայ: Պարսկա-արաբական
բանակի վերջնական պարտությունը և Հայաստանի հիմնական
մասերի ազատագրումն արաբական ամիրայությունից: Բազրա-
տունիների քաղաքական ձգտումների վորոշ խափանումը և նը-
րանց ամփոփելն Արարատյան և Գուգարաց նահանգներում:

Աբրահամ (928—951) մղած պատերազմն արխաղների դեմ:
Աշոտ Գ. (951—977) և Անին Բազրատունիների մայրաքաղաք:
Կարսի թագավորության առաջացումը (968): Համեմատաբար
խաղաղ ժամանակաշրջանը և տնտեսական կյանքի վերելքը: Շի-
նարարական աշխատանքների ծավալումը, ճարտարապետական
կառուցումները: Սյունյաց թագավորության հիմնումը (970)—Կա-
պան մայրաքաղաքը: Սմբատ Բ. (977—990) և կառուցումնե-
րը Անի քաղաքում: Կռիվները Կարսի թագավորության հետ:
Բյուզանդիոնի առաջխաղացումն Անդրկովկասում: Հայաստանի
և Վրաստանի միացյալ զիմազրությունը Բյուզանդիոնի դեմ:
Կյուրիկյան թագավորության կազմակերպումը (988): Դա-
գիկ Ա. (990—1020) և Անիի Շիրակյան Բազրատունյաց թագա-
վորության ամրապնդման ջանքերը:

Հայաստանի տնտեսական կյանքի վերելքը 10—11-րդ դա-
րերում: Գյուղատնտեսության զարգացումը, ջրանցքաշինարա-
բությունը: Արհեստների զարգացումը, ներքին առև-
ջացումը (Անի, Կարս, Դվին, Արծն, Կարին, Խլաթ, Մանազ-
կերտ, Արձեշ, Բերկրի, Վան, Վոստան և այլն): Այս քաղաքների
մեջ Անին, Կարսը, Խլաթը և Մանազկերտը, վորպես վաճառա-
շահ քաղաքներ: Անի քաղաքի նոր կառուցումները Դագիկի ժա-
մանակ: Վաշխառուական կապիտալի զարգացումը և հարստության
կուտակումը քաղաքներում: Անի քաղաքի նկարագրությունը,
վորպես միջնադարյան քաղաքի: Քաղաքային բնակչությունը,
նրա դասակարգային կազմը, քաղաքային դասի առաջացումը,
քաղաքների վարչաձևը: Քաղաքի և գյուղի միջև ստեղծված ներ-
հակության ուժեղացումը: Քաղաքների պայքարը Ֆեոդալների
դեմ: Հայաստանի վրայով անցնող առևտրական ճանապարհները
9—11-րդ դարերում, տրանզիտային առևտուրը: Հայաստանից
արտահանվող և Հայաստան ներմուծվող ապրանքները:

Դասակարգային փոխճարաբերությունները 10—11-րդ դարերում.— իտշոր հողատիրության տիրապետումը, մանր հողատերերի ոստիճանական հողազրկումը: Գյուղացիության իրավաքաղաքական դրությունը.— նրա անձնական կախվածության խտացումը, շահագործման ուժեղացումը: Թոնդրակեցիների շարժման 2-րդ ետապը (990—1010), շարժման կենտրոնները, ծավալումը և նրա մասսայական բնույթը: Թոնդրակեցիների առաջադրած խնդիրները: Թոնդրակեցիների շարժումը վորպես գյուղացիության և քաղաքային դասի պայքարը ընդդեմ ֆեոդալների: Շարժման ժամանակավոր պարտությունը:

4. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՅ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Բյուզանդական կայսրության նվաճումների ծավալումը 11-րդ դարի առաջին քառորդում: Բյուզանդիոնի վարած քաղաքականությունն. Արևելքում սահմանակից մանր իշխանությունների նվաճման ձգտումը: Գաղթն ու տեղահանումները վորպես միջոց այդ նպատակի իրագործման համար: Վասիլ Բ. (977—1025) և նրա արշավանքները, Տալքի միացումը կայսրության (1003): Արժրուսյաց թագավորության տեղահանումը և նրանց գաղթեցումը դեպի Փոքր Ասիա: Վասպուրականի միացումը Բյուզանդիային (1016—1021): Գագիկ առաջինի մահը, Բագրատունյաց հարստության ճգնաժամը: Աշոտ և Հովհաննես-Սմբատը (1020—1041) և ներքին յերկպառակությունները Հայաստանում: Վասիլ Բ-ի կոնկլեները Վրաստանի և արևազանրի հետ. Հովհաննես-Սմբատի ռզնությունը վերջիններին: Վրաստանի պարտությունը և Հովհաննես-Սմբատի կտակը: Քաղաքական հոսանքների առաջացումն Անիում: Հովհաննես-Սմբատի մահը և Բյուզանդիոնի ձգտումն Անին գրավելու համար: Քաղաքական հոսանքների պայքարն այդ խնդրի շուրջը: Գագիկ Բ. (1042—1045) և քաղաքի անկախությունը պաշտպանող հոսանքի հաղթանակը Բյուզանդիոնի և ներքին ռեակցիոն ուժերի դեմ: Բյուզանդիոնի փորձերն Անին բռնի կերպով գրավելու համար: Քաղաքի ազգաբնակչության համառ պայքարը քաղաքը պաշտպանելու համար: Անիի գրավումը Բյուզանդիոնի կողմից (1045 թ.):

Բյուզանդական կայսրության տիրապետությունն Անիում,

Վասպուրականում և հայաստանի այլ մասերում: Գաղթ և տեղահանությունները— Հայաստանի ռազմական ուժի անալոցումը: Բյուզանդական կայսրության Հարկային խիստ քաղաքականությունն Անդրկովկասում: Դժգոնությունների առաջացումը աշխատավոր մասսաների մեջ: Թոնդրակեցիների շարժման 3-րդ ետապը, նրա աշխուժացումը 1047—1052 թվականներին: Բյուզանդական ռազմական ուժի հալածանքները Թոնդրակեցիների դեմ և շարժման պարտությունը:

5. ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՆ 7—11-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Դրականությունը.— Պատմագրությունը և պատմագիրները (Ղեվոնդ, Կաղականդվեցի, Շապուհ-Բաղրատունի, Ուխտանես, Իրասխանակերցի, Թովմա Արժրունի, Ստեփանոս Ասողիկ և Արխատակես Լասարիվերցի): Կրոնական սխոլաստիկ դատողությունների ազդեցության ուժեղացումը պատմագրության մեջ: Հայկական մատենագրության նշանակությունը Մերձավոր Արևելքի պատմության ռուսումնասիրության համար: Կրոնական գրականությունը՝ շարականները, ներբողները, մեկնությունները, վարքաբանությունը (Ստեփանոս, Սյունեցի, Հովնան Ողձնեցի): Կրոնափիլիսոփայական գրականությունը՝ Գրիգոր Մագիստրոս: Գեղարվեստական գրականության սկիզբը (Գրիգոր Նարեկացի): Դրականության միստիկ բնույթը: Ժողովրդական բանահյուսությունը:

Արվեստի և ճարտարապետության ծաղկումը: Քանդակագործությունը, նկարչության և մանրանկարչության ուժեղացումը: Գիրքը և գրքի նկարագրողումը— գրչագիրներ: Միստիցիզմի ուժեղացումը կուլտուրայի բնագավառում վորպես ռեակցիա ընդդեմ Թոնդրակեցիների և քաղաքային կյանքի:

Արաբական կուլտուրայի՝ գրականության, ճարտարապետության և գիտության ազդեցությունը հայկական կուլտուրայի գարգացման վրա:

ՈՒՇ ՄԻՋՆԱԿԱՐ—(12—17-ՐԴ ԴԱՐԵՐ)

Ա. ՍԵԼՉՈՒԿ-ԹՈՒՐԲԵՐԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔՆԵՐԸ ՅԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱՎՈՒՄԸ

Հայաստանի քաղաքական կացությունը սելջուկ-թուրքերի արշավանքների նախորդակին: Սելջուկ-թուրքերը և նրանց բնակած յերկրամասը, զբաղմունքը: Սելջուկ-թուրքերը, ցեղերի կոնվները

և նրանց աստիճանական համախմբվումը: Նրանց առաջխաղացումը դեպի Արևմուտք՝ Առաջավոր Ասիա: Առաջավոր Ասիայի քաղաքական նպաստավոր պայմանները սելջուկ-թուրքերի առաջխաղացման համար:

Սելջուկների արշավանքները և Գազնայի Սարուկաիկների իշխանությունների պարտությունը: Սելջուկների արշավանքները Խորասանում (1030—1040 թ. թ.): Տուղրիլի արշավանքներն Իրանի հյուսիս արևմտյան և Չաքերինը՝ հարավ արևելյան մասերում: Իրանի նվաճումը Բաղդադի գրավումը Տուղրիլի կողմից: Սելջուկ-թուրքերի սուլթանության կազմակերպումը:

Սելջուկ-թուրքերի մուտքը Հայաստան: Իբրահիմ Յանալի և Գթվուշի առաջին յերկու արշավանքներն (1048—1049) ու Արծն քաղաքի ավերումը: Բյուզանդական կայսրության վիճակը սելջուկների արշավանքների ժամանակ: Բյուզանդիան և հայերը՝ ծանր հարկերի դանձումը. ընդհանուր ղժգոհությունները Հայաստանում ընդդեմ կայսրության:

Տուղրիլ Բեկի արշավանքը դեպի Հայաստան (1054) և յերկրի ասպատակումը. Մանազկերտ քաղաքի դիմադրությունը: Ալփասլանի արշավանքը Հայաստանի վրա (1063—1072) և Անի քաղաքի ավերումը (1065): Վրաստանի, Աղվանքի, Սյունիքի, Զորագետի և Կարսի թագավորությունների հպատակվելը Ալփասլանին: Խոտվություններն Իրանում Ալփասլանի դեմ (1065—1067) և նրա 2-րդ արշավանքը դեպի Փոքր Ասիա. Մանազկերտ քաղաքի ավերումը, կռիվները Բյուզանդիոսի դեմ և կայսրության պարտությունը (1071): Հայաստանի ասպատակումն ու ավերումը սելջուկների բանակների կողմից և յերկրի ազգաբնակչության արտագաղթը դեպի Փոքր Ասիա և Միջերկրականի ափերը: Հայաստանի անտեսական կյանքի ընդհանուր անկումը: Բնակչության ծանր զրուծությունը և աղքատացումը:

Սելջուկյան տշխարհակալության հաստատումն Առաջավոր Ասիայում: Մելիքշահը (1072—1092) և Փոքր Ասիայի վերջնական նվաճումը: Նվաճված յերկրների վարչական ձևը, ֆեոդալական առանձնահատուկ սիստեմը Սելջուկյան տիրապետության շրջանում: Միասնեթ-Նամեն Յեվ հողային խնդիրը: Խոշոր հողատիրության փոխարինումն իկտանների, գյուղացիության իրավա-

քաղաքական զրուծությունը: Մելիքշահի տված արտոնությունը հայ յեկեղեցուն (հարկերից ազատելը):

Մելիքշահի տիրապետության համեմատական խաղաղ շրջանը: Հայաստանի անտեսական կացությունը վերականգնման փորձերը: Ազգաբնակչության վերոշ մասի վերագրված Հայաստան:

Մելիքշահի մահը. Սելջուկյան պետության քայքայման պրոցեսը. կենտրոնախույս ուժերի աշխուժացումը: Սելջուկյան պետության անկումը և մանր իշխանությունների առաջացումն Առաջավոր Ասիայում: Հայաստանում անտեսական կյանքի և կուլտուրայի անկումը սելջուկների տիրապետության ժամանակ:

Բ. ԿԻԼԻԿՅԱՆ ՇՐՋԱՆ (1095—1375)

Կիլիկիայի բնաշխարհը, բնակչության ազգային և դասակարգային կազմը: Հայ ֆեոդալները Փոքր Ասիայում: Հայերի և Բյուզանդիայի թշնամական դիրքը Փոքր Ասիայում և Կիլիկիայում: Խաչակիրների արշավանքները և Կիլիկիայի հայ թագավորության կազմավորումը ու զարգացումը: Կիլիկիայի ֆեոդալիզմի առանձնահատուկությունները: Կիլիկյան թագավորության մասնակցումը խաչակիրների արշավանքներին: Կիլիկյան թագավորության առևտրական և կուլտուրական կազմը Հայաստանի հետ:

Կիլիկիայի անտեսության և առևտրի զարգացումը Յեվրոպայի ազդեցության ներքո: Վենետիկի և ձենովայի առևտրական լայն հարաբերությունների զարգացումը Միջերկրական և Սև ծովերի ավազանում: Կիլիկիայի առևտրական կապն Արևմուտքի և Արևելքի հետ: Կիլիկիայի քաղաքները և նրանց բնույթն ու ազգաբնակչության սոցիալական կազմը: Արհեստներ և նրանց տեսակները: Կիլիկիայի գյուղատնտեսությունը: Սոցիալական հարաբերությունները Կիլիկիայում.—խոշոր ազնվականություն: Առևտրա-վաճառական դասը: Ծորա-գյուղացիությունը և արհեստավորները: Գյուղացիական և արհեստավորական ապստամբությունները Կիլիկիայում: Կիլիկիայի քաղաքների պայթքարը ֆեոդալների դեմ: Կիլիկյան թագավորության քաղաքական պատմության համառոտ բնութագրումը:

Կիլիկիայում ստեղծված հայկական կուլտուրան և նրա նշանակությունը:

Գ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 12—13-րդ ԴԱՐԵՐՈՒՍ

Սելջուկյան աշխարհակալության անկումը: Հայաստանի քաղաքական կացութիւնը Սելջուկյան աշխարհակալության անկումից հետո: Չորագետի Բաղրատունեայց և Սյունեայց Կապանի իշխանութիւնները: Սելջուկ-արաբական ամիրայութիւնները Հայաստանում և Անդրկովկասում: Իանձակի—Ատրպատականի Սելջուկյան ամիրայութիւնը և Սյունեայց Կապանի իշխանութիւնը: Դվին—Անիի Շեղադյաների ամիրայութիւնը: Շեղադյան Մանուչեյի շինարարութիւններն Անիում: Շահարմենների ամիրայութիւնը Մանաղկերտում և Խլաթում: Իանիշմաները և Արտուխյան Սելջուկյան ամիրայութիւնները: Կենտրոնական իշխանության բացակայութիւնը Հայաստանում:

Վրաստանը 12-րդ դարում և 13-րդի առաջին քառորդում: Հայերի և Կովկասյան ժողովուրդների համախմբումը Վրաստանի շուրջ ընդդեմ ամիրայութիւնների: Անի քաղաքի բնակչութիւնի ապստամբութիւնը Շեղադյաների դեմ (1124): Վրաստանի առաջին քաղաքացւոյն: Հայերի գաղթն ամիրայութիւնների շրջանից դեպի Հայաստանի հյուսիսային կողմերը և Վրաստան: Անիի կրկին Շեղադյաների գերիշխանութիւնի ներքո:

Վրաստանի հզորացումը Գեորգի Գ-ի ժամանակ (1158—1184) և Անիի ու Դվինի գրավումը (1161—1162): Հայաստանի փորձերը ազատագրվելու ամիրայութիւնների գերիշխանութիւնից: Փահլեվանների դինաստիան Իանձակում և Ատրպատականում: Համաամիրայական կենտրոնական ձևակառուցման ստեղծումը ընդդեմ Վրաստանի, Վրաստանի ժամանակավոր պարտութիւնը (1163): Շեղադյաները նորից Դվինում և Անիում: Սյունեայց Կապանի թագավորութիւնի նվաճումն Փահլեվանյանների կողմից (1170):

Վրաստանի քաղաքական ուժերի նոր դասավորումը 1170-ական թվականներին: Գեորգի Գ-ի նոր նվաճումները: Անի քաղաքի վերջնական գրավումը Շեղադյաներից (1174): Իվանե Որբեկյանն Անիի կառավարիչ: Ապստամբութիւնները Վրաստանում Գեորգիի դեմ Իվանե Որբեկյանի գլխավորութեամբ (1177): Ապստամբութիւնի ճնշումը և Որբեկյան տոհմի կոտորածը ու կալվածների հանձնումը Չաքարյաններին: Որբեկյան իշխանների մնացորդների փախուստը դեպի Վայոց ձոր և Սյունիք (1180):

Չաքարյանների հզորացումը: Չաքարյանները—Սպասալարները Լոռիում և Շիրակում: Որբեկյանները Վայոց ձորում և Սյունիքում:

Վրացական պետութիւնի ընդարձակումը 12-րդ դարի վերջին և 13-րդ դարի առաջին քառորդում: Թամար թագուհին (1184—1213) և Վրաստանի հզորացումը: Սպասալարները վորպես Վրաստանի Վապալ իշխանները: Հյուսիսային Հայաստանի քաղաքական կյանքի վերականգնումը Սպասալարների ժամանակ (1177—1336):

Շահարմենների անկումը և Յեգիպտոսի Եյուբյան ամիրայութիւնի հաստատումը Հայաստանի հարավում 13-րդ դարի սկզբին: Վրաստանի պատերազմները Եյուբյանների հետ (1307—1211) և հաշտութիւն կնքումը:

Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական դրութիւնը 12—13-րդ դարերում: Փեռզաւների և յեկեղեցականների կալվածատիրական նախկին իրավունքների ձեռք բերումը: Շինարարական աշխատանքների ծախսումը: Յեկեղեցու կալվածների մեծացումը և քաղաքական իրավունքների ընդարձակումը: Յեկեղեցու միջամբտելն աշխարհիկ գործերին: Վանքային կալվածների մշակման ձևը:

Գյուղացիութիւնի տնտեսական և քաղաքական դրութիւնի ծանրացումը 12—13-րդ դարերում: Շահագործման խստացումը, ճորտական իրավունքի ուժեղացումը: Կոռ ու բեգառի կիրառութիւնը: Ճորտերի նվիրումն ու վաճառումը: Իրամական հարկերի դանձման թուրացումը 12—13-րդ դարերում: Կոռ ու բեգառի և նատուրալ հարկերի ու սուրքերի ուժեղացումը:

Քաղաքների ու քաղաքային կյանքի զարգացումը: Արհեստների և տնայնագործութիւնի նոր թափը քաղաքում և գյուղում: Արհեստներին ճյուղավորումը: Արհեստավորական արտադրանքը, վոչ միայն նեղ տեղական ֆեռզաւների ու պարոնների կարիքներին համար, այլ իրրև ներքին և արտաքին շուկաների կարիքները բավարարող արտադրանք: Հայաստանի առևտրի զբլխավոր ճանապարհները, Հայաստանով անցնող միջազգային առևտրի ուղիները: Առևտրա-վաշխառուական կապիտալի զարգացումը, յեկեղեցին՝ վաշխառու, ներքին շուկայի լայնացումը, առևտրական կապիտալի թափանցումը գյուղում: Գյուղատնտեսութիւնի մշակումը և նրա ձևերը: Գյուղատնտեսական

մթերքների վաճառահանման յերևույթի զարգացումը: Տոնավաճառները: Քաղաքների պայքարը ֆեոդալների դեմ. քաղաքային արիստոկրատիան և քաղաքային վարչութիւնը: Անիի քաղաքային խորհուրդն իբրև քաղաքային դասի ինքնավար որդան ֆեոդալական կառավարչի կողքին: Ֆեոդալական քաղաքի կենցաղը: Համքարութիւնների խնդիրն Անիում և այլ քաղաքներում: Համքարական կազմակերպութիւնների կառուցվածքը: Վարպետները, վարպետացուները և աշակերտները. սրանց պայքարը: Համքարային կանոնադրութիւնները: Համքարական սրհեստն ու նրա տեխնիկան:

Դ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՄՈՆՂՈՒՄԿԱՆ ԵՆԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱԿ (1236—1342)

Մոնղոլների արշավանքները և Հայաստանի նվաճումը: Մոնղոլների բնակավայրը և կենցաղը: Մոնղոլական ցեղերի կռիվները և նրանց կոնսոլիդացիան: Մոնղոլական պետութիւն կազմակերպումը (1203) Տեմուչինի գլխավորութեամբ: Զինաստանի նվաճումը (1215): Մոնղոլների առաջին արշավանքները դեպի Առաջավոր Ասիա և Ռուսաստան. Բատու զորավարը և Վոսկի Որդայի ստեղծումը: Խվարիզմի Շահ-Չալչիգինի արշավանքները Հայաստանում (1225—1232): Առաջավոր Ասիայի նըպաստավոր պայմանները մոնղոլների արշավանքների համար— կենտրոնական իշխանութիւն բացակայութիւնը, Վրաստանի թուլացումը:

Չարմաղան և մոնղոլների առաջին արշավանքները դեպի Անդրկովկաս (1236—1242): Որբելյանների հպատակութիւնը մոնղոլներին և ոգնութիւնը նրանց Վրաստանը և Սպասարների յերկրամասը նվաճելու համար: Վրաստանի և Սպասարների համառ պայքարը մոնղոլների դեմ: Վրաստանի և Հյուսիսային Հայաստանի նվաճումը մոնղոլների կողմից: Անիի զբաղումը (1239) և կողպուտը: Կարսի հպատակութիւնը: Մոնղոլների ասպատակութիւններն Անդրկովկասում և յերկրի ավերումը:

Մոնղոլական արշավանքների յերկրորդ շրջանը (1242—1252): Բաչու զորավարը և Փոքր Ասիայի նվաճումը: Կարին քա-

ղաքի զբաղումը (1242): Զիմանկատուկի ձախտամարտը և Իկոնիայի սուլթանութիւն պարտութիւնը. Փոքր Ասիան Բաչուի գերիշխանութիւնը ներքո: Փոքր Ասիայի ասպատակութիւնը, ավերումն ու գերավարութիւնը: Կիլիկյան թագավորութիւնը և մոնղոլները. Հեթում Ա-ի դաշինքն Բաչուի հետ (1243):

Մոնղոլների հարկային խիստ քաղաքականութիւնը Բաչուի ժամանակ: Դժգոհութիւնները մոնղոլների դեմ: Վրաստանի և Սպասարների կազմակերպած ապստամբութիւնը հայտնաբերումը մոնղոլների կողմից (1348—1349): Գաղտնեցու թընկված ապստամբութիւնները մոնղոլների դեմ, ապստամբութիւնների արշուակի ճնշումը:

Մոնղոլների 3-րդ արշավանքը (1352—1360): Հուլաու Ղանը և Բաղդադի զբաղումը: Մոնղոլական արշավանքների ավարտումը և Հուլաույի երջանութիւն կազմումը: Հայաստանը երջանութիւն մի մաս:

Մոնղոլների վարած քաղաքականութիւնը նվաճված յերկրներում. — տեռոր, մասսայական սպանութիւններ, գերավարութիւն և ծանր հարկերի դանձումը՝ նատուրայով և դրամով: Հայաստանի տնտեսական կյանքի անկումը և բնակչութիւնը աղքատացումը: Տեղական ֆեոդալների ուժեղացումը և ֆեոդալական նոր տների առաջացումը: Այդ ֆեոդալների և պետական հարկերի ծանրացումը: Մասսայական դժգոհութիւններն աղքատ բնակչութիւն մեջ. գյուղացիական շարժումը Մյունիքում Դավիթ Ծարեցու գլխավորութեամբ:

Արղունի աշխարհագիրը և մոնղոլների հարկային նոր քաղաքականութիւնը: Սահմանված հարկերի տեսակները. Շահնասների նշանակումը. տեռորի ուժի մի սաստկացումը:

Հայերի և վրացիների միացյալ ապստամբութիւնը մոնղոլների տիրապետութիւնը դեմ (1261): Ապստամբութիւնը ճնշումը և յերկրի ասպատակումը:

Մոնղոլների վարած մեղծ քաղաքականութիւնը յեկեղեցու նկատմամբ. հողային կալվածների կենտրոնացումը յեկեղեցիների և վանքերի ձեռքին: Յեկեղեցական ֆեոդալիզմի զարգացումը: Քաղաքների հեռոնտես անկումը Հայաստանի հյուսիսային մասում և բնակչութիւնը արտագաղթը:

Առևտրական հարաբերութիւններն իտալական հանրապե-

տուժյունները և փոքր ասիական յերկրների ու Միջագետքի միջև: Առևտրական այդ հարաբերությունների ազդեցությունը Հայաստանի հարավային մասի, փոքր ասիական յերկրների և Կիլիկիայի վրա և այդ յերկրների քաղաքային կյանքի աշխուժացումը:

Մոնղոլական արևմտյան ելղանության քայքայումը (1340—50), քայքայման պատճառները: Մանր իշխանությունների առաջացումն Առաջավոր Ասիայում և կոիլիերը նրանց մեջ: Լենկթեմուրի արշավանքները ղեպի Հայաստան և յերկրի ավերումն ու ամայացումը:

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆ 12—14 ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Ճարտարապետութունը և մոնոմենտալ շինարարութունը. քանդակագործության ծաղկումը: Ճարտարապետության աստիճանական անկումը 14-րդ դարից հետո: Նկարչութունը և մանրանկարչության ծաղկումը. գրչագիրներ և մագաղաթը:

Գրականութունը և նրա աշխարհականացման պրոցեսը. գրական նոր ժանրի առաջացումը. թեմատիկայի բազմազանութունը: Սոցիալական մոտիվները տաղերգուների մոտ: Միջնադարյան տաղերգուները (Ֆրիկը, Հովհաննես Յերզնկացին, Կոստանդին Յերզնկացին և այլն): Կրոնական գրականութունը (Ներսես Շնորհալի, Ներսես Լաբրոնացի, Հովհաննես Վորոտնեցի, Գրիգոր Տաթևացի, վերջիններիս պայքարն ունիթոր կաթոլիկների դեմ): Տաթևի և Մագենացոց գաղտնիքը: Իրավաբանական գրականութունը (Գոշ). Պատմագրութունը (Մաթեվոս Ուրհայցի, Վարդան Բարձրբերդցի, Սամվել Անեցի, Մաղաքյա Արեղա, Կիրակոս Գանձակեցի, Ստեփանոս Որբելյան, Սմբատ Սպարապետ, Հեթումը, Մխիթար Այրեվանեցի): Այս շրջանի պատմագրության արժեքը: Միջնադարյան սոակները: Ժողովրդական ստեղծագործությունները (ժողովեպը—«Սասնա ծռեր»):

Ե. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՍԵՖԵՅԱՆ ԻՐԱՆԻ ՅԵՎ ՈՍՄԱՆՅԱՆ ԻՄՕԵ-ԻՒՅԻ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱԿ (16—19 Դ. Դ.)

Թեմուրիանների աշխարհակալության անկումը 15-րդ դարի առաջին քառորդում: Գարա-Գոյունլու և Ագ-Գոյունլու յերկու թուրքմեն ցեղերը 15-րդ դարում: Հայաստանն ու

Միջագետքը վորպես կովախնձոր այդ յերկու ցեղերի միջև: Գարա-Գոյունլուների սիստեմատիկ արշավանքները և Հայաստանի ասպատակումը: Գարա-Գոյունլու և Ագ-Գոյունլու պետությունների անկումը 15-րդ դարի վերջերին: Անիշխանութունն Իրանում և Անդրկովկասում: Շահ-Իսմայիլը և Սեֆեյյան շինաստիայի հիմնումն Իրանում (1499—1502): Հայաստանի տնտեսական կյանքի անկումը: Գյուղացիության ծանր դրությունը. արհեստների քայքայումը, ազգաբնակչության արտագաղթը, քաղաքների վերջնական անկումը: Գաղութների առաջացումը և նրանց դարգացումը: Հայ յեկեղեցական կալվածատիրության ուժեղացումը: Յեկեղեցու քաղաքական ուժի հզորացումը: Կաթողիկոսության աթոռի փոխադրումն Ալմաթին (1441): Փոխադրման սոցիալ-քաղաքական հիմքերը:

Ոսմանցիները Փոքր Ասիայում: Ոսմանյան ցեղերի համալրվումն Ոսմանի կողմից: Ոսմանյան պետության կազմակերպումը: Իմպերիայի առաջխաղացումը ղեպի Յեվրոպա: Բյուզանդիոնի դրությունը: Նիկոպոլի ճակատամարտը (1396) և Յեվրոպայի պարտությունը: Ոսմանյան պետության հզորացումը 15-րդ դարում: Կ. Պոլսի գրավումը (1453): Վենետիկի և Ճենովայի առևտրականների հեռացումը Սև և Կասպից ծովերից: Թուրքիան փակում և Յեվրոպայի դռներն Արևելքի առաջ: Ծովային նոր ճանապարհների վորոնումը. Ամերիկայի հայտնաբերումը (1492). Վաս-Գո-Իեկամա Հնդկաստանի ծովային ճանապարհի բացումը (1497): Արևելքի և Արևմուտքի առևտրական ճանապարհների տեղափոխությունը: Հայաստանի առևտրական ճանապարհների անկումը.—անկման բացասական ազդեցությունը Հայաստանի տնտեսական կյանքի վրա:

Ոսմանյան պետության և Իրանի պատերազմները Հայաստանի ու Միջագետքի շուրջը (16—17 դ.դ.): Իրանա-ոսմանյան առաջին պատերազմները (1514—15, 1532—35, 1546—55). պատերազմների տնտեսական պատճառները: Հայաստանի նվաճումը Ոսմանյան պետության կողմից:

Ոսմանյան ֆեոդալիզմի բնույթը. կալվածատիրության զարգացումը. ծանր հարկերը. գյուղացիության դրության վատթարացումը. հայ-առևտրական կապիտալի վերջնական զաղուժայնացումը: Կ. Պոլսի հայ գաղութի և պատրիարքարանի հիմ-

նումը: Հայաստանում հայ տարրի նվազումը և նոր ժողովուրդա-
ների մուտքը Հայաստան: Հայ տպագրութեան ստեղծումը. հայ
տպագրութեան ստեղծման նշանակութիւնը: Նրա զարգացումը
16-րդ դարում: Հայ գաղութներում տպագրական գործի առա-
ջացման պատճառները: Ստեփանոս Սարգստեցին, Միքայել Սե-
բաստացին և Աբգար Յեվդոպացին վորպես 16-րդ դարի տպագ-
րական գործի կազմակերպիչներն ու տարածողները:

Իրանական խաների ճնշումները Հայաստանում. ազատա-
գրական ճգնաժամերի առաջին քայլերը. Ստեփանոս Սարգստե-
ցու դիմումը Յեվդոպական պետութիւններին (1549—1551):

Իրանի և Ռսմանյան պետութեան պատերազմների 2-րդ շրջա-
նը (1578—1590): Ներքին խռովութիւնները Պարսկաստանում: Ռս-
մանյան պետութեան արշավանքները դեպի Հայաստան: Պատե-
րազմների ձգձգումը. պարսիկների ժամանակավոր պարտութիւնը
և 1590 թ. Կ. Պոլսի դաշնագրութիւնը:

Իրանա-ռսմանյան պատերազմների 3-րդ շրջանը: Իրանի
ուժերի նոր դասավորումը (1590—1602). Շահաբբաս Ա-ը (1587—
1739) և նրա ռեֆորմները. Իրանի քաղաքական հզորացումը.
Շահաբբասի արշավանքները (1602—1605): Ատրպատականի և
Անդրկովկասի նվաճումը: Անդրկովկասի բնակչութեան բռնած
դիրքը այդ կռիւլներին: Թյուրքիայի առաջխաղացումը: Շահաբ-
բասի վերադարձը, հայերի տեղափոխումը դեպի Իրան (1605).
տեղափոխման պատճառները. Արարատյան դաշտի և Հին Զուղայի
ավերումն ու ամայացումը: Պատերազմների յերկարաձգվելը: Ռս-
մանյան պետութեան պարտութիւնը: 1638 թ. դաշնագրութիւնը
և Հայաստանի ու Անդրկովկասի բաժանումն Իրանի և Ռս-
մանյան պետութեան միջև: Վարչական նոր բաժանումներ.— խա-
նութիւններն ու փառալուծիւնները: Յերևանի խանութիւնը: Հա-
րյուրամյա խաղաղութեան ժամանակաշրջանը և նրա նշանակու-
թիւնը Հայաստանի տնտեսական դրութեան համար:

1. ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅՔԱՐԸ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴՈՒՄ

Իրանա-ռսմանյան պատերազմների քայքայիչ ազդեցու-
թիւնը յերկրի տնտեսական կյանքի վրա.— քանդումներն ու ա-
վերումները, սովը: Յեկեղեցական ֆեոդալիզմի ուժեղացումը:

Հողւոր ֆեոդալների կալվածատիրական տնտեսութեան վարու-
մը: Ելմիածնի վանքը և հարկերի հավաքումը ժողովրդից: Դա-
վիթ Մեկքեսեթ կաթողիկոսների պայքարը: Իրանա-Ռսմանական
պետութիւնների ու տեղական կալվածատերերի (խաների, փա-
շաների, մեկիքների) դանձաժ ծանր հարկերը: Գյուղացիութեան
ծանր դրութիւնը:

Գյուղացիական շարժումը 17-րդ դարի առաջին քառոր-
դում: Շարժման առաջադրած խնդիրները, ընթացքը և շարժիչ
ուժերը: Շարժման պարտութիւնը և նրա պատճառները: Սյուն-
յաց անապատի կրօնական շարժումը:

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԿՈՒՏԱԿՄԱՆ ԴԱՐԱՅՐՁԱՆԸ (17—19 Դ.)

2. ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐժՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ՄԵՋ (17—18-ՐԴ ԴԱՐԵՐԻՆ)

Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 17—18-րդ դարե-
րում: Մյուլը և մյուլքադարութիւնը. խաների, մեկիքների, բե-
գերի և վանքերի մյուլքադարական գյուղերը: Գյուղացիութեան
իրավա-քաղաքական վիճակը և շահագործումը: Պետական և
տեղական հարկերը. կոռ ու բեգառը. մյուլք և բահրա: Յեկեղեցական
կալվածները 17—18-րդ դարերում և նրանց մշակման ձևը: Շի-
նարարական աշխատանքները Հայաստանում: Յերևան քաղաքը
և նրա զարգացումը. արհեստն ու առևտուրը: Համքարու-
թիւնները:

Ղարաբաղի հայ մեկիքները 17—18-րդ դարերում: Հայ հո-
գևոր և աշխարհիկ ֆեոդալիզմի զոլումն առևտրական կապիտալի
հետ: Բնարդյունքի ապրանքայնացման պրոցեսի զարգացումն ու
խորացումը: Հայ առևտրական կապիտալի գաղութները և նրանց
կապը Հայաստանի հետ: Խոջայական կապիտալ:

Իրանի և Ռսմանյան պետութեան քաղաքական դրութիւ-
նը 17-րդ դարի վերջին քառորդում: Իրանի պետական ֆինան-
սական ճգնաժամը. բանակի քայքայումը: Կամայականութիւնը և
կաշառակերութիւնն Անդրկովկասում: Իրանը գաղութացման
ճանապարհին: Ռսմանյան պետութեան պարտութիւնը Վիեննայի
պարիսպների տակ և 1697 թվի Կարլովեցի դաշնագրութիւնը:
Ռսմանյան Իմպերիայի հզորութեան անկումը: Յեվդոպայի ա-
ռաջխաղացումը դեպի Արևելք:

Դասակարգային և ազգային ճնշումն Իրանում և Թյուրքիայում: Հայ կալվածատերերի և տիրող մուսուլման իշխանութիւնների միջև առաջացած հակամարտութիւնները: Իժգոնութիւնները հայերի մեջ: Ազատագրական շարժման յերկրորդ քայլերը: 1678 թվի Եջմիածնի գաղտնի ժողովը: Ժողովի նպատակն ու հետևանքները:

Ազատագրական շարժման գարթոնքը հայերի մեջ և կապը յեվրոպական հայ գաղութների հետ: Իսրայել Որին և նրա քաղաքական ծրագիրը. ծրագրի բովանդակութիւնը: Իսրայել Որին վորպես հայ առևտրական բուրժուազիայի առաջին քաղաքական մունետիկ: Որին և Պֆալցը. վերջինիս հովանավորող քաղաքականութիւնի նպատակը: Որին Հայաստանում (1699): Եջմիածնի դերքը. Անդեղակոթի ժողովը: Մեկիքները վորպես ռազմական ուժ Որին ծրագիրն իրականացնելու համար: Որին Ռուսաստանում (1701—1703): Պետրոս Ա-ի խոստումները: Որին դեսպանութիւնն Իրանում (1707—1709): Որին գործի շարունակութիւնը Մինաս վարդապետի կողմից: Մեկիքները և ռուսական արքունիքը:

Իրանի քաղաքական դրութիւնը 18-րդ դարի առաջին քառորդում: Աղվանների ապստամբութիւնը և Սպահանի գրավումը (1722—1727): Ռուսաստանի առաջխաղացումը դեպի Արևելք: Կասպիական յեզերքների նվաճումը: Հայերի և վրացիների քաղաքական ձգտումները. նրանց միացյալ ապստամբութիւնն Իրանի դեմ անկախութիւն ձեռք բերելու համար: Դավիդ Բեգի ապստամբութիւնը (1722—1730):

Ոսմանյան պետութիւնը և Իրանը—Թյուրքիայի առաջխաղացումը. Հայաստանի և Անդրկովկասի գրավումը: Ոսմանյան պետութիւնը և Ռուսաստանը: Իրանի բաժանման հարցը վորպես «մեռած» մարմին: Ռուս-թյուրքական դաշինքը (1724) և Անդրկովկասի զիջումը Թյուրքիային: Հայերի և վրացիների ապստամբութիւնի պարտութիւնը:

Քաղաքական ուժերի նոր դասավորումն Իրանում: Նադիրշահը (1736—1747) և ֆեոդալական ուժերի կոնսոլիդացիան: Նադիրշահի նվաճումները Հարավում և Հյուսիսում. Գանձակի և Նախիջևանի խանութիւնների թուլացումը: Վրաստանի և Արարազի ուժեղացումը: Արարազի մեկիքների դրութիւնը Նադիրշահի

մահից հետո. Փանահ և Իբրահիմ խաները Արարազում: Մեկիքների քաղաքական որիննացիան դեպի Ռուսաստանը:

Հնդկահայ առևտրական կապիտալը 18-րդ դարի յերկրորդ կեսերին: Հայկական, ֆրանսիական և անգլիական կապիտալների մրցումը, հայկականի պարտութիւնը: Հնդկահայ բուրժուազիայի քաղաքական նոր ծրագիրը—ազգային պետութիւն ստեղծելու համար: Հովսեփ Եմինը վորպես այդ ձգտման արտահայտիչը: Եմինը Հայաստանում Թյուրքիայի վրայով (1759): Եմինի առաջադրած ծրագիրը՝ հայերի և վրացիների միացյալ ապստամբութիւնը պարսկական և ոսմանական պետութիւնների դեմ և հայ-վրացական պետութիւն ստեղծումը Հերակլի գլխավորութեամբ: Եջմիածնի բացասական դերքը Եմինի ծրագրի հանդեպ: Եմինի ծրագիրը և վրաց ազնվականութեան վերաբերմունքը: Եմինը Անգլիայում, Ռուսաստանում և Արարազում (1760—1771): Եմինի ծրագրի անհաջողութեան պատճառները:

Ռուս-թյուրքական պատերազմը (1768—1774). «Արևելյան հարցը» և Հայաստանի ինդիրը: Միմիոն Յերևանցին և Ռուսաստանը: Ռուսաց թեմի կազմակերպումը: «Հայկական հարցը» իբրև Ռուսաստանի նվաճողական քաղաքականութեան համար պատրվակ Արևելքում նոր շուկաներ գրավելու:

Ոսմանյան պետութեան տնտեսական և քաղաքական դրութիւնը 18-րդ դարի յերկրորդ կեսում: Արևելյան վիլայեթներէ ծանր կացութիւնը. ժողովրդի հարստահարութիւնը:

Հնդկահայ բուրժուազիայի քաղաքական նոր ձգտումները. Մադրասի տպարանը (1772): «Նոր Տետրակ վոր կոչի յորգորակ» ու «Վորոգայթ փառաց» գրքերի քաղաքական բովանդակութիւնը: Շահամիր Շահամիրյանի և Հովսեփ Արղությանի քաղաքական դաշնագրութիւնները (1783—1789): Դաշնագրութիւնների բովանդակութիւնը և տարբերութիւնը: Շահամիր Շահամիրյանը և Ռուսաստանը:

Ե. ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՆՎԱՃՈՒՄԸ ՑԱՐԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ

Արարազի Մեկիքութիւնների դրութիւնը 18-րդ դարի վերջին քառորդում: Իբրահիմ Խանը և Մեկիքների լիկվիդացիան: Վրաստանի քաղաքական կացութիւնը 18-րդ դարի վերջում:

Գյուղեկսկո՞ւ դաշնագրությունը (1783), Ազամահմեդ խանը (1794—1796) և պարսկական պետության վերակենդանացման փորձերը: Ազամահմեդի արշավանքները և Թբիլիսիի ավերումը: Ռուսների առաջխաղացումը դեպի Անդրկովկաս: Վրաստանի միացումը Ռուսաստանին (1801): Վրաստանի և Անդրկովկասի անտեսական և քաղաքական վիճակը ռուսների նվաճումների նախորդակին: Ապստամբական շարժումները Հայաստանում ընդդեմ խանական և փառայական լծի:

Ռուսների հերթական նվաճումներն Անդրկովկասում: Հայ ժողովրդի դիրքն այդ նվաճումների ժամանակ: Բորյակչայի (1305) և Գյուլիստանի (1843) դաշնագրությունները: Ներսես Աշտարակեցին և Յերմուզը: Ռուս-իրանական վերջին պատերազմի նախապատրաստումը: Լազարյան (1816) և Ներսիսյան (1824) դպրոցների հիմնադրումը: Պասկեօյիչը և Յերևանի գրավումը (1827 թ.): Թուրքմենչայի (1828) և Ադերյանոպոլսի (1829) դաշնագրությունները: Հայկական մարզի կազմակերպումը: Ռուսաստանի նվաճման նշանակութունը Անդրկովկասի համար: Գյուղացիության շարժումները Հայաստանում ու Վրաստանում:

Ը. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՆ 15—18-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

Գրականության աշխարհականացման խորացումն ու զարգացումը և միջնադարյան տաղերգուները: Աշխարհաբար լեզուն: Հայկական տպագրության կազմակերպումը (1512). նրա նշանակությունը: Մատենագրությունը՝ Ա. Դավրեժեցի, Գ. Դարանաղեցի, Զ. Սարկավազ, Հ. Կարինեցի, Ա. Կրևտացի, Ս. Յերևանցի (Զամբու):

Հնդկահայ քաղաքական պրոպագանդիստական գրականությունը՝ «Նոր անտրակ որ կոչի յերզորակ» և «Որոգայթ փառաց» գրքերը, վորպես հայ բուրժուազիայի ազգային քաղաքական ձգտումներն արտահայտող յերկեր: «Ազդարար» ամսագիրը և նրա նշանակությունը հայ պարբերական ժամույլի պատմության մեջ: Աշուղական գրականության զարգացումը 18-րդ դարում (Սայաթ-Նովա):

Վենետիկի Մխիթարյանները. հին գրականության տպագրումը. Զամչյանի պատմությունը և նրա նշանակությունը մեր պատմագրության մեջ: Եջմիածնի տպարանը:

Ճարտարագետական արվեստի անկումը, մանրանկարչության և նկարչության ծաղկումը: Ժողովրդական ստեղծագործությունը, Հայկական կեղծ կլասիկ գրականությունը:

III. ՆՈՐ ԴԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ (19—20-ՐԴ ԴԱՐԵՐ)

ԿԱՊԻՏԱԼԻՉՄԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

- Ա. Թեմա — Հայաստանի Ֆեոդալիզմի վերջնական քայքայումը և կապիտալիզմի զարգացումը:
- Բ. Թեմա — Կապիտալիզմի զարգացումը և դասակարգային պայքարը 1860—1890 թ. թ.:
- Գ. Թեմա — Հայ ժողովրդի դրությունն իմպերիալիզմի և պրոլետարական հեղափոխությունների դարաշրջանում:
 1. 1905 թ. հեղափոխությունն Անդրկովկասում:
 2. 1914—1918 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմը և հայ ժողովրդի դրությունը:
 3. Փետրվարյան և Հոկտեմբերյան հեղափոխությունները ու ազգային բուրժուական «պետությունների» կազմակերպումն Անդրկովկասում (1918—1920):
- Դ. Թեմա — Մայիսյան ապստամբությունը Հայաստանում և պայքարը Հայաստանի խորհրդայնացման համար (1920):
- Ե. Թեմա — Խորհրդային Հայաստանը սոցիալիստական շինարարության ճանապարհին:
- Զ. Թեմա — ԽՍՀՄ—ՀԽՍՀ Ստալինյան Մահմանադրությունը և ԽՍՀՄ և ՀԽՍՀ Գերագույն Խորհուրդների ընտրությունները:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՑԱԿ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

I. ՀԻՆ ԴԱՐ

- *1. «Պատմութեան պատմութեան ճակատում»: Բրոշյուր:
- *2. ԽՍՀՄ-ի կառավարական հանձնաժողովի ժյուրիի վորոշումը ԽՍՀՄ-ի ժողպատմութեան դասագրքի առթիվ:
- 3. Չորս ժամ արվում է համառոտ լեկցիա, ամառվա սեսիային¹⁾:

Ա. ԳԼԽԻ ՀԱՄԱՐ

- *1. Ֆ. Ենդեղու—«Ընտանիքի, մասնավոր սեփականութեան և պետութեան ծագումը», էջ՝ 12—83, Յերևան 1936 թ.:
- *2. Հ. Հարությունյան և ուրիշները—«Հայաստանի պատմութեան» (հնագույն շրջան), առաջադրութեան № 1, Յերևան 1935 թ. էջ՝ 7—15:

Բ. ԳԼԽԻ ՀԱՄԱՐ (6—2-ՐԴ ԴԱՐԵՐ)

- *1. Հ. Հարությունյան և ուրիշները—«Հայաստանի պատմութեան», առաջադրութեան № 1, էջ՝ 15—25:
- 2. Ղազարյան—«Հայաստանն ըստ Բսենոֆոնի», ամբողջ բրոշյուրը:
- *3. Պրոֆ. Հ. Մանանդյան—«Ճեղքալիզմը հին Հայաստանում», էջ՝ 241—252, Յերևան 1934 թ.:
- 4. Նույնի—«О торговле и городах Армении», стр. 5—49 Երևան, 1930 г.

Գ. ԳԼԽԻ ՀԱՄԱՐ (189—1 թ.թ.)

- *1. Հ. Հարությունյան և ուրիշները—«Հայաստանի պատմութեան», առաջադրութեան № 1, էջ՝ 25—41:

*1) Աստղանիշով մատնանշված գրականութեանը վերաբերվում է գրական ֆակուլտետին:

¹⁾ Ցույց արված լեկցիայի ժամերը վերաբերվում են գրական ֆակուլտետին իսկ պատմութեան ֆակուլտետի լեկցիայի ժամերն ավելի կլինին:

- 2. Проф. А. Манандян—«О торговле и городах Армении», стр. 50—71.

- 3. Գարագաշյան—«Քննական պատմութեան հայոց», Ա և Բ մաս, Թիֆլիս, 1895 թ.:

- 4. Մ. Խորենացի—«Պատմութեան հայոց», գիրք Ա. գլ. Ա—Գ, ԻԲ—ԼԱ, գիրք Բ. գլ. Ա—ԻԴ, ԼԸ—ԽԵ,¹⁾:

- 5. Մ. Աբեղյան—«Հայ ժողովրդական առասպելները Մովսես Խորենացու պատմութեան մեջ», ամբողջ գիրքը, Վաղարշապատ 1899 թ.։ Այս աշխատութեանը վերաբերվում է նաև հաջորդ գլխի համար:

- 6. Գ. Ալթունյան—«Հայոց նախնական պատմութեան ըստ Մովսեսի», կարգալ ամբողջ բրոշյուրը:

- 7. В. Брюсов—«Летопись исторических судеб армянского народа», гл. 1-ая, и 2-ая, Москва, 1918 г.

Դ. ՅԵՎ Ե. ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ (1—387 թ.թ.)

- *1. Հ. Հարությունյան և ուրիշները—«Հայաստանի պատմութեան», առաջադրութեան, № 1, էջ՝ 41—77:

- 2. Գարագաշյան—«Քննական պատմութեան հայոց», Գ մաս:

- *3. Լեո.—«Խոջալիկան կապիտալ», Ա. դրվագ, էջ՝ 3—51:

- *4 Պրոֆ. Հ. Մանանդյան—«Ճեղքալիզմը հին Հայաստանում», էջ՝ 3—11, 24—240, 252—279:

- 5. Նույնի—«О торговле и городах Армении», стр. 71—133²⁾.

- 6. В. Брюсов—«Летопись...» гл. 3-ая, и 4-ая.

- 7. Մ. Խորենացի—«Պատմութեան հայոց», գիրք Բ. գլ. ԽԸ—ԿԵ, ՂԱ—ՂԲ, գիրք Գ. գլ. Բ—ԽԲ:

- 8. Փավստոս Բյուզանդ—«Պատմութեան հայոց», դպրութեան դ.:

¹⁾ Մ. Խորենացու աշխատութեանը թարգմանված է աշխարհաբարի 1899 թ. Խ. Ստեփանյի կողմից Պետերբուրգում:

²⁾ 71—133 էջերը վերաբերվում են միջին դարերի Ա. գլխին:

II. ՄԻՋԻՆ ԴԱՐ (5—19-րդ դ.դ.)

Ա. ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐ (5—11 դ.դ.)

Ա. ԳԼԽԻ ՀԱՄԱՐ (5—7-րդ դ.դ.)

1. Մ. Խորենացի—«Պատմութիւն հայոց», գիրք Գ. գլ. ԽԳ—ԿԵ:
2. Ղազար Փարպեցի—«Պատմութիւն հայոց», յերրորդ գլխովաք¹⁾:
- *3. Պրոֆ. Հ. Մանանդյան—«Ֆեոդալիզմը հին Հայաստանում», էջ՝ 280—319:
4. Նույնի—«Իրատոլութիւններ հին Հայաստանի շինականներին դրութեան մասին Մարգարանութեան շրջանում», Պետ. համալսարանի Գիտ. տեղեկագիր № 1, 1925 թ.:
5. Գարագաշյան— «Քննական պատմութիւն հայոց», գ. մաս:
6. Գյուլտերբոք—«Բյուզանդիան և Պարսկաստան», կարգալ ամբողջ բրոշյուրը:
7. Նույնի—«Արևմտյան Հայաստանը Յուստինիանոս կայսրի ժամանակ», կարգալ ամբողջ բրոշյուրը:
8. Սեբեոս Յեպիսկոպոս—«Պատմութիւն», գլ. 2—Ժ, Ժէ—ԻԳ, Իէ—Լ:
9. Լեկցիա յերկու ժամ:

Բ. ՅԵՎ Գ. ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. Սեբեոս Յեպիսկոպոս—«Պատմութիւն», գլ. ԼԳ—ԼԵ, ԼԸ:
2. Ղեվոնդ Յերբեց—«Պատմութիւն», գլ. Բ—ԺԳ, Ժէ—ԽԲ, Պետերբուրգ, 1887 թ.:
3. Թովմատ Արծրունի—«Պատմութիւն տան Արծրունյաց», դպրութիւն, յերրորդ գլ. Ա—ԻԹ, դպրութ. չորրորդ գլ. Գ—ԺԲ:
4. Հովհաննես Իրասխանակերտցի—«Պատմութիւն հայոց», էջ՝ 72—300, Թիֆլիս 1912 թ.:

¹⁾ Կա աշխարհաբար թարգմանութիւն:

*5. Բ. Խալաթյանց—«Արարական Մատենագրերը Հայաստանի մասին», Վիեննա, 1919 թ., կարգալ ամբողջը:

*6. Պրոֆ. Հ. Մանանդյան—«Հայաստանի պատմութիւնը թուրք-թաթարական արշավանքների շրջանում», էջ՝ 7—21, Յերևան, 1922 թ. (ապակետիպ):

7. Նույնի—«О торговле и городах Армении», стр. 133—174.

*8. » » —«Մանր հետազոտութիւններ», կարգալ ամբողջը:

9. В. Брюсов—«Летопись...» стр. 60—79.

*10. Հ. Բարսեղյան—«Մանիքյան, Պավլիկյան և Թոնդրաքյան աղանդները», կարգալ ամբողջ գիրքը:

*12. Զավախաշվիլի—«Նյութեր Հայաստանի սոցիալական շարժումների պատմութեան համար», կարգալ ամբողջ բրոշյուրը:

12. Լեկցիա յերկու ժամ:

Բ. ՈՒՇ ՄԻՋՆԱԴԱՐ (12—15-րդ դ.դ.)

Ա. Բ. Գ. ՅԵՎ Գ. ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. Մաթեոս Ուռահայեցի—«Ժամանակագրութիւն», էջ՝ 92—170, 326—426: Վաղպատ, 1898 թ.
2. Կիրակոս Գանձակեցի—«Պատմութիւն հայոց», գլ. 12—13, 27—37, 41, 45, 47—48, 49, 57—64, Թիֆլիս, 1910 թ.:
3. Ստեփանոս Որբելյան—«Պատմութիւն նահանգին, Սիսական», գլ. Գ—Դ, ԺԳ, ԼԳ, ԽԳ, ԽԸ, ԾԵ, ԾԸ, ԿԱ, ԿԶ, Հ—ՀԵ:
4. Մաղաքիա Աբեղա—«Պատմութիւն վասն ազգին նետուղաց», կարգալ ամբողջ գիրքը:
- *5. Պրոֆ. Հ. Մանանդյան—«Հայաստանի պատմութիւնը թուրք-թաթարական արշավանքների շրջանում», էջ՝ 21—99:
- *6. Որբելի—«Անվտ ավերակները», կարգալ ամբողջ բրոշյուրը, Վաղպատ, 1913 թ.:
- *7. Զարտ. Թորոս—Թորոսյան—«Անի ամբողջ թեքա»

դաք», «Աղգապրական հանդես» գիրք, 22 և 23-րդ, 1912 թ.

8. Проф. А. Манандян—«О торговле и городах Армении», стр. 175—209.
9. Н. Марр—«АНИ», стр. 1—124, Москва—Ленинград, 1934 г.
- *10. Պոդոսյան և Հարությունյան—«Ճրիկի դարաշրջանը», «Ճրիկի ժողովածուի» մեջ: Կարգալ նաև Յե. Թորոսյանի հոդվածը կուլտուրայի գլխի համար:
11. Լեկցիա, յերկու ժամ:

Ե ՅԵՎ Զ ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1. Առաքել Դավրեթեցի—«Պատմություն հայոց», եջ՝ 1—107, 174—272, 300—319, Վաղարշապատ, 1884 թ.:
2. Չաքարիա Սարկավագ—«Պատմություն հայոց», հատ Ա. գլ. ԻԴ—ԻԹ, ԼԱ, ԼԵ—ԼԷ, ԽԷ—ԽԸ, հատ. Բ. գլ. Բ—ԺԸ, ԻԲ, ԻԶ—ԼԵ:
3. Հարությունյան Արարատյան—«Ինքնակենսագրություն»:
- *4. Լեո—«Նոռայական կապիտալ», եջ՝ 51—362:
- *5. » » —«Հայկական տպագրություն», հատ. յերկրորդ, եջ. 416—610, Թիֆլիս, 1902 թ.
6. Эзов—«Снашения Петра Великого с Армянским пародом», ներածությունը և հետևյալ փաստաթղթերը № № 85, 86, 100, 167, 168, 169, 205, 207:
7. Ա. Վ. Յերեցյան—«Ամենայն հայոց կաթողիկոսությունը և Կովկասի հայք 19-րդ դարում», Ա. մաս, եջ՝ 1—3, 52—60, 93—134, 148—160, 170—182, 229—355, 375—451:
8. Լեկցիա չորս ժամ:

ՆՈՐ ԳԱՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ (19—20-ՐԴ ԳԱՐԵՐ)

- *1. Ստալին—«Մարքսիզմը և ազգային-գաղութային հարցը», 1935 թ. Յերևան, կարգալ ամբողջ գիրքը:
- *2. Ստալին—«Նամակ Կովկասից»:
- *3. Բերիա—«Անգրկովկասի բուլժովիկյան կազմակերպություն»

նրերի պատմության հարցի շուրջը», 1935 թ. Յերևան, կարգալ ամբողջ գիրքը:

4.
- *5 Մ. Նալբանդյան—«Յերկրագործությունը վորպես ուղիղ ճանապարհ», 1929 թ. Յերևան:
6. Ա. Վ. Յերեցյան—«Ամենայն հայոց կաթողիկոսությունը և Կովկասի հայք 19-րդ դարում», Բ. մաս, եջ՝ 37—103, 160—478, 1895 թ. Թիֆլիս:
7. Ստալին—Ջեկուցում ԽՍՀՄ-ի սահմանադրության նախագծի մասին, յերկրորդ հրատ. 1937 թ. Յերևան:
8. —ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը (հիմնական որենքը), 1937 թ. Յերևան:
9. Մոլոտով—Սոցիալիզմի սահմանադրությունը, 1936 թ. Յերևան:
10. —ՀԽՍՀ Սահմանադրությունը (հիմնական որենքը), 1937 թ. Յերևան:
11. —Կանոնադրություն ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդի ընտրություններին, 1937 թ. Յերևան:
12. —Կանոնադրություն ՀԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի ընտրություններին, 1938 թ. Յերևան:
- *13. 19—20-րդ դարերի պատմության կապակցությամբ կարելի չե ընթերցել նույն դարաշրջանի գեղարվեստական գրականությունը, հատկապես Պոռոսյանի դործերը:
14. Լեկցիա 14 ժամ:

А. 1988.
Акт № 93
Вкладн л. _____

« Ազգային գրադարան

NL0412968

ԳԻՆԸ 1 Ռ. 50 Կ.

Арм.

3-4364

ПРОГРАММА
ПО ИСТОРИИ АРМЯНСКОГО НАРОДА
Институт повышения квалификации учителей
Арм. ССР, Ереван, 1938